

קלב

עוד יש להעיר על הא דאיתא בבלי יומא ל"ח ושם רשעים ירקב דלא אסקי בשמייהו. ונראה דבא"י לא חשו לזה דהרי מצינו אמורא ושמו רבי בייתוס, ובייתוס הוא שם איש אשר יצא למינות כידוע. וכן נמצא ר' חייא בר טיטס, ר' יודה בר טיטס והוא שם הדומי הידוע אשר החריב בית מקדשנו. ואין להאריך.

פרק חמישי.

מפרשי הירושלמי, והתלמוד הירושלמי אשר בדינינו היום.

כבר קדם לנו בפרק שלישי שע"י צוק העתים הלכו ודלו הישיבות בא"י ולא ניסדר הירושלמי כראוי. זה לא אמר להשבית זכרון התורה והקים לה שם ושארית בבבל ושמה ישבו כסאות למשפט גם אחר החימת תלמוד בבלי, והוקמו על רותני התורה המה דרכנים סבוראי והגאונים, ועל שכמי האנשים הגדולים האלה היה המשא לעבוד עבודת הקודש לסיים סידור הבבלי ולהעמיד אותו על תכונתו למען ירוץ הקורא בו. ולפי גודל המלאכה אשר עלתה עליהם, מצורף אליה העטל והשקידה להפיץ לימוד הבבלי לא נשאר להם פנאי ללימוד הירושלמי, ואפשר שלא בא כלל לידיהם, לכן לא נזכר הירושלמי לא בספריהם ולא בתשובותיהם. והרי הספרים היותר ראשונים אשר בידינו והם הלכות גדולות וס' השאלות לר' אחא משכחא לא נתיסדו בשום מקום בהלכותיהם על הירושלמי, ואך הגדות באו בהם אשר מקורם בירושלמי ונראה שאלה הגדות נודעו להם מקבוצת הגדות בספר מיוחד וכעין הרבות ומדרש תנחומא וכו'. וכבר עמד הנאון רש"ל ר"ס ז"ל על זה בכרם חמד שנת תר"א והוכיח כן בדברים כי נעמו. ונוסיף להביא עוד ראיה לזה ממה דאיתא בש"ת שערי צדק ח"ג ש"ג סי' ז' הדא מילתא בעי לה כמה כלי מן קמי מר רב שמואל ראש כלה ולא פשטה נברא דקדיש איתתא ואזל למדינת הים ואתני בהדא (צ"ל בהדה) דאי לא אתי לזמן פלוני ליבטלו קידושי ומטא זימנא ולא אתא מאי מי מדמינן קידושין לגיטין וכי הכין דאין אונס בגיטין אין אונס בקידושין ובטילין קידושין או לא ולא איפשיטא ע"כ. והנה הדין הזה אשר היו מסופקין בו כמה כלי ולא איפשטא הוא שנוי בפירוש בירושלמי קידושין פ"ג הל' ב' (ס"ג ע"ד) והכי איתא שם: ר' אבהו בשם ר' יוחנן סדר הסימסון כך הוא אנא פלן בר פלן מקדיש לך אנת פלני ברת פלן על מנת ליתן לך מיקמת פלן ומכנסינך ליום פלן ואין אתא יום פלן ולא כנסתיך לא יהוי לי כלום אידע לו אונס ר' יוחנן אמר אונסא כמאן דלא עכר רשב"ל

אמר אונסא כמאן דעבד על דעתיה דרשב"ל היך צריך למיעבד דאין אתא יום פלן ולא הויתו כונסה לו לא יהא עלייך כלום ר' יוחנן דמיך פקיד לבנתיה דיהוון עבדן כרשב"ל (ועיי' ברין בפירושו לר"ף קידושין רל"ב ע"ב בסוגי' דהאומר לאשה הרי את מקודשת ע"מ שאחן לך מאתים זוז). הרי דהירושלמי לא היה ידוע לר' שמואל ריש בלה, ור' שמואל ריש כלה חי במאה השביעית עיי' אגרת רש"ג: ,,ובתר מלך רב יהודה זקנו שהוא אבי לאבינו בר מר שמואל ריש בלה ראש שנת ר"ז. (ומה דאיתא בהירושי דרשב"א ברכות ט"ג מר שמואל ריש בלה רביה דר' אחא משבחה ע"כ שוברו מהוכו, דר' אחא משבחה לא עלה לגאונות ולא היה לו ריש בלה), הרי לך דגם במאה השביעית לא היה עוד ידוע הירושלמי בבבל (ועיי' הוספות).

והראשון המביא הירושלמי הוא רבינו סעדיה, וקראו בשם תלמוד ארץ ישראל עיי' שרית שערי צדק ח"ג ש"ב ס' ט'. ונראה שהגיעו לזה המאורע אשר אירע לו עם הקראי שלמן בן ירוחם. הקראי הזה העתיר דברים על המחזיקים בתורה שבע"פ ואמר שירבו המחלוקות בין ההכמים הראשונים עד שהרגו זה את זה. ורס"ג השיב כי שקר ענה בהם ולא נמצא דבר זה בתלמוד, אז הוציא שלמן בר ירוחם הירושלמי והראה שאיתא שם (עיי' לעיל פ"ג ערך ר' יהושע אונייא) שהרגו וכו', עיי' ס' ליקוטי קדמוניות מאת שמחה פינסקער בנספחים שהביא המאמר של שלמן ז"ל: וכבר הכחיש הפיתומי (והוא רס"ג) שלא היה בין בית שמאי ובין בית הלל מלחמה או שהרגו קצתם לקצתו והבאתי תלמוד סדר מועד אשר לאנשי א"י ופתחתי ההלכות שזה המעשה נזכר בהן ופירושו יעקב בן אפרים בזה והלכתי עמו לככל לברר איך סילף הפיתומי את הדברים ליפותן ע"כ. והנה אין אשם בזה לרס"ג כי לא כחש בזרן דברי שלמן, כי בכבלי לא נמצא כאמת דבר זה שהרגו תלמידי ב"ש בתלמידי ב"ה והירושלמי לא נודע אז בכבל (והחכם פינסקער הטיח שם שלא בדין דברים כלפי רס"ג). ואחר אשר הביא שלמן הירושלמי לכבל והוציא ממנו דברים נגד המחזיקים בתורה שבע"פ ראה רס"ג ז"ל שעת לעשות לה' לעסוק גם בתלמוד ירושלמי והביאו כבר לפסק דין בתשובה דס' שערי צדק שזכרנו. ומימי רס"ג נתפשט הירושלמי בכבל. — וכאשר שבתו הישיבות בכבל הוכן לירושלמי כסא בספרד, ואפשר שכא לשם ע"י תלמידי רבינו ניסים תלמידו של רבינו האי אשר ישב בקיירואן מול ארץ ספרד ורבינו ניסים עסק הרבה בירושלמי (עיי' תולדות רבינו ניסים לרש"ל ר"פ). וחכמי ספרד עסקו בירושלמי ובכבלי כאחד, ואך במקום שהירושלמי והכבלי חולקים נתנו משפט הבכורה להכבלי והעמידו ההלכה על פיו וכמו שזכרנו בפ"ג בשם הר"ף.

ובצרפת לא נודע הירושלמי בימים הראשונים, ונראה שכא לשם מספרד בימי רכותיו של רש"י, ולא עסקו בו כי אם לפרקים כי לא נמצאו כידם כ"א מעט קונטרסי הירושלמי. ואשר מורה על זה הוא כי רש"י ז"ל לא הרבה להביא הירושלמי בפירושו לכבלי וכקצת מקומות שמביא אותו מראין דבריו שלא ראה בעצמו הירושלמי. עיי' רש"י ברכות ל"ג ע"א ד"ה ומת הערוד

קלג

מצאתי בה"ג אמרי במערבא כשהערוד נושך את האדם אם הערוד קודם למים מת האדם ואם האדם קודם למים מת הערוד עכ"ל. והוא בירושלמי במקומו (ברכות פ"ה ט' ע"א) מה עסקיה דהדין חברבריא כד הוות נכית לכר נשא אין בר נשא קדים למיא חברבריא מיית ואין חברבריא קדם למיא בר נשא מיית. — שבת צ"ב ע"א ד"ה שכן משא בני קהת ובשם רבינו יצחק בר יהודה מצאתי שאמר בשם רבינו האי שמפורש בהש"ס ירושלמי ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטרת הסמים וכו' עד סוף הדיבור, והוא בירושלמי במקומו (ובאיזה שינוי ע"ש). — גיטין ל"ו ע"א רש"י ד"ה בשביעית בזמן הזה ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק שכתב במס' גיטין בירושלמי מנין שאין השמיטה נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט וכו': והוא בירושלמי במקומו גיטין פ"ד הל' ג' וגם שביעית (פ"י ע"ג) וזה דבר השמיטה שמוט רבי אומר שני שמיטין שמיטה ויובל בשעה שהיובל נוהג השמיטה נוהגת וכו' (ואפשר שזה המאמר היה בקונטרסו של רש"י לכד במס' שביעית, עיי' לקמן סי' ג' כתבי יד של הירושלמי).

ובימי בעלי התוס' רבו קונטרסי הירושלמי והתו' מביאין הירושלמי במקומות אין מספר, אך נראה שהקונטרסים שלהם היו חסרים ונפקדו בהם הרבה מאמרים. וזה עולה ממה שמביאים התו' לפעמים קושיא מן הירושלמי בלי תירוץ ומתריצין תירוץ בשם עצמם, והתירוץ זה נמצא בירושלמי שלפנינו. עיי' תו' ביצה ל"ד ע"ב ד"ה ואומר מכאן אני נוטל מקשה בירושלמי מחלפא שימתייהו דב"ש וכו' וי"ל דלא קשה דלא מחלפא שימתייהו דמוקצה דבע"ח עדיף עכ"ל, והנה קו' הירושלמי שמביאין התו' הוא שם פ"א הל' ד' (ס' ע"ג) והירושלמי בעצמו מתירן כתירוץ התו' וי"ל חומר הוא בדבר שיש בו רוח חיים ע"כ. ולהפך מביאין התו' מאמר הירושלמי לאמת, והירושלמי שלפנינו מקשה על זה המאמר וזוהר בו. עיי' תו' שבועות כ"ג ע"א סוף ד"ה גמר שבר שבר מניזר ועוד יש לומר דר' יהודה יליף דשתיה בכלל. אכילה כדיליף בירושלמי מדכתיב וכל דם לא תאכלו ואי בשקרש וכו'. והירושלמי זה הוא במקומו שבועות פ"ג הל' ב' (ל"ד ע"ב), וגם מ"ש פ"ב הל' א' יומא פ"ח הל' ג' ח"ל ר' יונה שמע כולהון מכא על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכס לא תאכל דם מה נן קיימין אם בדם שקרש וכו' והש"ס מקשה ע"ז ומסיק חזר ר' יונה. — ועיי' תו' כתובות ט' ע"א ד"ה ואי בעית אימא שכתבו וי"ל דאונסא קלא אית לה כדאמרינן בירושלמי וכו' וא"ת א"כ בספק ספיקא נמי תיאסר ותו' ר"י דהא רובא דברצון אינו רוב גמור עכ"ל. והנה מן הירושלמי שהביאו התוס' מוכח דרובא דרצון הוא רוב גמור, דזה ל' הירושלמי כתובות פ"א הל' א' דאמר ר' אילא בשם ר' אלעזר מצא הפתח פתוח אסור לקיימה משום ספק סוטה וחש לומר שמא אנוסה היא קול יוצא לאנוסה ואפילו תחוש לה משום אנוסה לא ספק אחד ספק אנוסה ספק פתוחה מדברי תורה להחמיר (פי' ולמה לך לומר קול יוצא לאנוסה אפי' אין קול יוצא אסורה) אמר ר' יוסי ואפי' תחוש לה משום אנוסה שתי ספיקות ספק אנוסה ספק פתוחה ספק משנתארסה ספק עד שלא תארס שתי ספיקות מדבר תורה להקל

(פי' משי'ה צריך לומר קול יוצא לאנוסה). הרי מוכח מהירושלמי הדוכא דרצון הוא רוב גמור ומהני גם במקום ספק ספיקא. מזה נראה שהך דירושלמי ואפי' החוש לה משום אנוסה וכו' לא היה בקונטרס דר"י בעל החו' שם. — ויותר נראה שלא היה כלל במקום זה הירושלמי נגד עיני דר"י ז"ל ואך לשמע און שמע דאיתא בירושלמי אונסא יש לה קול. וכזה מצינו ג"כ לר"ת שלא היה הירושלמי נגד עינו וידע מאמר הירושלמי רק לשמע און. עיי' הנהת מרדכי גיטין סי' תס"א והובא בט"ז א"ת סי' קכ"ח ס"ק ל"ט מעשה בכהן שיצק מים על יד ר"ת והקשה לו תלמיד הא שנינו בירושלמי המשתמש בכהונה מעל והשיב לו אין קדושה בזמן הזה דקיי"ל בגדיהם עליהם קדושה עליהם אי לא לא ע"כ. והנה מן הירושלמי ששאל התלמיד לר"ת מוכח דגם בזמן הזה אסור לשמש בכהן. חזק לשון הירושלמי ברכות פ"ח י"ב ע"ב אבא בר בר חנה ורב הונא הוון יתבין אכלין והוה ר' זעירא קאים ומשמש קומיהון עלו וטעין תרויהון בחדא ידיה אמר ליה אבא בר בר חנה מה ידך חוריתא קטעין וכעס עלוי אבוי אמר ליה לא מיסתך דאת רביע והוא קאים משמש ועוד דהוא כהן ואמר שמואל המשתמש בכהונה מעל ע"כ, והנה אבא בר בר חנה זר' חונה חיו כמה שנים אחר הבית כידוע ואפי"ה כעס אביו של אבא בר בר חנה עליו על שהשתמש בכהונה, וזה מורה שלא היה הקונטרס של הירושלמי בעת ההיא לפני ר"ת וידע הירושלמי זה לבד על ידי מה שאמר לו אותו תלמיד.

ומצינו שהחו' מקשין ומתרצין, והקושיא והתירוץ הם בירושלמי כמעט במקומו. עיי' חו' גיטין ע"ב ע"א ד"ה קול וא"ת אמאי נקט מדר' כהנא מטחני' נמי אתיא לאפוקי דמכשרה הרכנת ראש בלא קול וי"ל דמסתברא דהרכנה דמתני' מהני כמו קול וכו'. והנה בירושלמי שם פ"ז הל' א' איתא אמר לסופר כתוב ולעדים חתומו סוף דבר עד שישמעו את קולו ולא אפילו הרכין בראשו ואת אמר לית כן אמר ר' מנא אית כן היא שמיעת קול היא הרכנת הראש ע"כ. ונראה שכל זה המאמר היה חסר מן קונטרס החו'.

ובאיזה מסכתות ובפרט במס' מ"ק מביאין החו' הירושלמי בדיוק ובלי חסרון והוא להם לעינים לברר הפישט וההלכה. וכן היה הירושלמי דס' זרעים מן מס' פאה ואלך בשלימות לפני רבינו שמשון משנין וכאשר יבוא להלן. וגם להראשונים בדורות אחרי רשב"ם ור"ת ור"י לא נמצא חסרון בקונטרס הירושלמי שלהם, חזק יבואר להמעין בס' אור זרוע, בשו"ת מהר"ם טרוטבורג, ברשב"א ברא"ש ובר"ן. וזה מורה שלימוד הירושלמי היה הולך ואור בימי רבותינו הראשונים.

וגם ראשוני האחרונים הריב"ש הרשב"ץ וכו' שקדו על לימוד הירושלמי, ומתרי' קארו בספרו כסף משנה הגדיל לעשות כזה. אך אחר מות בעל כ"מ אסף לימוד הירושלמי נגהו, והאחרונים (חוץ מבעל תי"ט וקצת מפרשי המשנה) לא שתו לבם להירושלמי כ"א לבבלי והראשונים וטור ובי' וכו'.

קלד

והנה הגדול באחרונים בעל הש"ך ז"ל אשר הראה רוב בקיאותו כמעט בכל סעיף וסעיף לא הביא הירושלמי כ"א במקומות. שכבר קדמוהו הראשונים, ומקומות מעטים יוצאים מן הכלל. וגם במקום שחזרין האחרונים על הירושלמי שגו לפעמים במח"כ ברואה ולא עיינו בו כראוי. --- עיי' מהרש"א מ"ק ג' ע"א בתוס' ד"ה אין דנין במה שהגיה הגי' בירושלמי פ"ח דכלאים ובאמת לא נמצא כן בירושלמי. וכבר הרגיש בזה בעל קרבן העדה שבת כ"ז ע"ב (רפוס דעססויא) ד"ה הזמיר. — וכן יש לתמוה במה שכתב המהרש"א שבועות כ"ד ע"א חו' ד"ה אלא כדבא אבל קשה דאנתי תקשה לר"ל מהך ברייתא דהביא התו' לעיל בירושלמי שבועה שלא אוכל מצה ואכל מצה בלילי פסח חייב עכ"ל, ולו פתח המהרש"א את הירושלמי הבין שהך שבועה שלא אוכל מצה זכו אינו ברייתא אלא סתם מימרא דהש"ס ירושלמי, ויותר מזה הירושלמי אומר בפירוש שהוא לבד לר' יוחנן, וז"ל הירושלמי שם פ"ג הל' ד' (ל"ד ע"ג) על דעתיה דר' יוחנן (דאית ליה איסור כולל, שם הל' ג') דאמר (צ"ל אמר) שבועה שלא אוכל מצה אסור לוכל מצה בלילי פסח ע"כ, הרי לך דלר"ל דלית ליה איסור כולל (שם הל' ג') מותר לאכול מצה בלילי פסח. ואחרי אשר הקדמנו לדבר בכלל על התפשטות הירושלמי ועל ההתעסקות בו נבוא אל כונת זה הפרק כפי מה שיעדנו בראש הפרק.

מפרשי הירושלמי.

מפרשי הירושלמי נחלקים לשתי אנגודות: מהם מי שפירשו הירושלמי אך לפרקים, ומהם מי שפירשו בשלימות מס' אחת או כמה מסכתות או כל הירושלמי.

לא נמצא לאחד מן הראשונים ז"ל שעשה פירוש שלם להירושלמי אבל הם מפרשים אותו לפרקים, כלו מביאים לפעמים מאמרים של הירושלמי לברר ההלכה או לבאר על ידיהם דברי הבבלי, ומדוי הביאם מאמרי הירושלמי לכונה זאת מוסיפים פירוש להירושלמי במקום שדבריו צריכין פירוש. והראשון אשר החל לפרש הירושלמי לפרקים בדרך זה הוא הרי"ף ז"ל בחיבורו הנודע. (ובפי הרי"ף נקרא הירושלמי לרוב גמרא דבני מערבא או גמרא דא"י). --- ובנתיבת רבו הגדול הלך ר' יוסף בן מיגש בחיבורו למס' ב"ב ובשאר מסכתות כפי מה שהובא בדברי הראשונים. — רבינו שמשון משנץ הגדיל לעשות לפרש הירושלמי בפירושו לס' זרעים. להסדר הזה לא נמצא חוץ ממס' ברכות גמרא בבליית כ"א ירושלמית, וכל מפרש זה הסדר ישא בהכרח עיניו להירושלמי למצוא על ידו דרך סלולה, וכן עשה הרי"ש ז"ל. הוא הביא במקומות אין מספר הירושלמי הבא לפרש המשנה והוסיף בו ביאור, אבל הגיף ידו גם על מאמרי הירושלמי אשר אינם באים לפרש המשנה והפיץ אורו עליהם במקום שהם סתומים. וכאור הרי"ש נראה אור, הוא סולל המסילה בירושלמי ס' זרעים בפירושו ובגירסותיו המשונות לפעמים מגי' הירושלמי אשר בידינו.

הרמב"ם ז"ל הוא ג"כ ממפרשי הירושלמי לפרקים הן בפירושו להמישנה דס' זרעים הן בחיבורו הגדול יד החזקה. ובפירושו לס' זרעים מביא הרבה פעמים הירושלמי בל' „אמרו בגמרא“, ולפעמים מפרש המשנה סתם וניכר לכל מעיין שהפירוש זה לוקח מהירושלמי, והרמב"ם סמך על הקורא שימצא מקור הפירוש וכמו שעשה בפירושו לשאר סדרים בענין הבבלי. ורבינו ז"ל לא האריך לבאר דברי הירושלמי והביא בקיצור העולה מן הירושלמי והוסיף פירוש אך בתיבות מעטות, והנה מזהירות ומצהיכות עין המעיין. — וגם בחיבורו הגדול האיר נתיב בהירושלמי כמה שהעלה על ספר זה הלכות אשר מקורן בגמ' דבני מערבא ובפרט בספר זרעים, ויבאר לנו בהן הפשט במאמרי הירושלמי אלה והדרך אשר דרך בו רבינו הגדול, גם יצאו לנו גירסאות אחרות אשר היו לפני רבינו. וכונת הרמב"ם ז"ל לא היתה לפרש הירושלמי וכמו שעשה הר"ש לפעמים כ"א לפרש על ידו המשנה ולבאר ההלכה. — ודע דהרמב"ם כתב בפירושו למס' תמיד פ"ה מ"א וז"ל: ולא ביאר הבבלי מה היא תרעומת המינין אלא שנחבאר בתחילת ירושלמי ואמרו בדין היו שקורין עשרת הדברות בכל יום ויום אלא מפני מה אין קורין אותן מפני המינין שלא יהיו אומרים אלו לבדם ניתנו למישה מסיני וכבר אמרנו זה בהלכות ירושלמי שחברנו עכ"ל. ולא זכינו לאוד זה החיבור גם לא הובא מאחד המחברים גם יש ספק אם הכונה על פי' לירושלמי או על העתקת ההלכות אשר נובעות ממנו.

הראב"ד ז"ל מפרש הירושלמי לפרקים הן בהשגותיו על הרמב"ם הן בפירושו למס' עדיות הן בהרבה הלכותיו אשר הובאו בדברי הראשונים, ופירושו מהודדים מאוד.

ועל הטוב יזכר האדם הגדול בענקים, הוא הרמב"ן ז"ל המפרש כמה מאמרי הירושלמי בחיבורו מלחמות ה' ובשאר חיבוריו להש"ס וגם בפירושו על התורה. ופירושו מישרים הדורות ושמים הרנסים למישור.

וכמה טובות עלינו לבעלי התו' ז"ל בפירושיהם לכמה מאמרים של הירושלמי הטובאים בדבריהם לישר מסלת הבבלי.

וגדולים דברי שאר הראשונים: רבינו נתן בעל הערוך המביא כמה מאמרי הירושלמי (עיי' הוספות), הראב"ן בספרו אבן העזר, הרז"ה, בעל אור זרוע בספרו אשר יצא מחדש, תלמידי רבינו יונה, הרשב"א בחידושו לכמה מסכתות, הרא"ש בהלכותיו להש"ס ובפירושו (בפירושו לס' זרעים הלך בדרך הר"ש וכו' תמך יתדותיו עיי' בספרנו דרכי המשנה פ"ה), הר"ן, הריטב"א, בעל נימוקי יוסף, והרבה ראשונים אשר הובאו בשיטה מקובצת. והאת לדעת, הגדולים אלה הביאו לפעמים הירושלמי בשינוי איזה חיבה אשר אינה עיקרת כ"כ ואין לשפוט מזה על שינוי הגי', וגם הבבלי הובא לפעמים בספריהם בדרך זה.

הראב"ה עשה פירוש רחב לכמה מאמרי ירושלמי כפי מה שזכר בהקדמה לדפוס קראקא וז"ל: ויען אשר המציא הממציא כל מצואיים לירינו

קלה

אשר ביטולתינו לסקל המסילה העולה בית אל אל כמתי א"ב ולהרי המכשולו האילו אשר מצאנו את לנו בספרים עתיקים מדבש מתוקם והזהב מעליהם מריקים באור תורה מכריקים הן המה ספר הראבי"ה אשר העטיק בדברים כבירים וצלל במים אדירים הוייות אביי ורבא בחפניו צרורים ולו שם בגבורים וכו'. והספר הזה ספה כלה ולא נמצא עוד (ועיי' תי"ט מדות פ"א מ"ב ד"ה פדיי').

והראשונים ז"ל השאירו לנו ברכה לא לכד בחיבוריהם כי אם גם בתשובותיהם אשר גם הנה מפיצות אור במקומות רבים על הירושלמי ובפרט עיי' גירסאות לפעמים משונות וטובות מהגירסאות אשר לפנינו. גם נמצאו להראשונים הרבה מאמרים בירושלמי אשר אינם בירושלמי שלפנינו, עיי' ספר אמרי בינה להרב מהר"ץ חיות ז"ל.

הן כל אלה פעלו הראשונים ז"ל, אבל לא השאירו לנו פירוש מיוחד על הירושלמי. והפירוש של יעקב בן אפרים אשר הזכיר הקראי שלמן בן ירוחם (עיי' לעיל) לא נזכר גם לאחד מן הראשונים, לא זה המחבר ולא ספרו, וגם לא נודע מדברי שלמן איכות הספר.

והרשב"א ז"ל כתב תשוב' חקכ"ג: ואשר אמרת לפרש לך מה שאמרו בירושלמי פ"ק דר"ה גבי מי יראה את החודש אמר ר' יצחק דברה תורה בכל לשון וכו' תמה אני במה אתה שואלני בפירוש ירושלמי ואתם יש לכם אב למקרא ולפירושו הרב הגדול ר' יהודה בר יקר ז"ל עכ"ל, אך בכ"ז לא יצאנו מהספק אם חיבר ר"י בר יקר פירוש להירושלמי, גם לא בא לדינו דבר מפירושו של הר"י בר יקר חוץ ממה שהביא הרשב"ץ בספרו מגן אבות פ"ד מ"א (עיי' מה שכתב בזה החכם ר"ב צמבער מ"ח שנת ט').

והגורל לעשות פירוש להירושלמי נפל להאחרונים. בשנת ה' שס"ט יצא לאור פירוש קצר להירושלמי ולא נודע שם מחברו. והפירוש הזה הוא קצר הן במנינו כי מפרש אך קצת מאמרי הירושלמי ונער יכתבם בכל מסכתא, הן במנינו כי גם במה שמפרש אינו יורד לרוב לעיקר הענין.

הרב ר' יהושע בנבנשתי חיבר במאה החמישית לאלף השישי פירוש לאיזה מסכתות הירושלמי וקרא שם חיבורו שדה יהושע. ואלה הן המסכתות אשר פירשן: מס' זרעים, ברכות, פאה, חלה, ערלה, ביכורים. מס' מועד, פסחים, תענית, מגילה, חגיגה, מועד קטן. מס' נשים בתוכות, קידושין, גיטין. מס' נזיקין, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, מכות, הוריות. — ובעל שדה יהושע בא לפרש הש"ס וגם לתרץ מתוכו דברי הרמב"ם והכל בא אצלו בערבוביא עד שקשה לפעמים על הקורא לבוא אל תוכן הדבר. גם ברה בכל מקום מן ההגדות בירושלמי ולא פירש אותן כלל. להרב המחבר הזה היו לפעמים נוסחאות משונות מן הגירסאות אשר בירושלמי שלפנינו.

בעל שדה יהושע כתב בהקדמתו לס' זרעים שבאו לידו שנים שלשה מסכתות ירושלמיות אשר פירש מוה"ד שלמה סיריליו (ובכ"מ פ"ד מהל' מתנות עניים הל' ז' נקרא הר"ד שלמה איסבילון) מסדר זרעים ומס' שקלים

ומס' עדיות ע"כ. ומה שכתב מס' עדיות הוא שלא בדיוק, וז"ל בעל שם הגדולים: מו"ה שלמה סיריליו מוצאי ספרד . . . וחיבר פי' הירושלמי פירוש מופלא על סדר זרעים ושקלים וישנו בעה"ק ירושלים תוב"י והגאני מאוד גם ראיתי בכ"י שחיבר גמרא על מס' עדיות שקיבץ מדברי התלמוד דשייכו לה והוסיף נסך בלשון תלמוד וביאר עליה פירוש רחב ובאה לידי גמרא זו וברכתי עליה כרוך שהלק וכו'.

הרב ר' אלעזר איזקרי עשה פירוש למס' ברכות. ולא ידענו אם הוא אחד עם ר' אלעזר אזכרי בעל ס' חרדים כאשר החליטו המוציאים זה הפירוש לאור בויטאמיר (עיי' לקמן ספרי הירושלמי בדפוס).

הרב ר' אליה מווישניצא והוא התגורר במדינת פולדא ונקרא לרוב רא"פ חיבר שנת ת"ע פירוש לכל ס' זרעים, ומרכז חיבורו לבאר הפשט, ולפעמים הוסיף לעשות הוספות כדרך בעלי תוספות. גם עשה פירוש למס' שקלים, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא.

הרב מו"ה דוד פרענקל בתחילת מאה הששית חיבר פירוש לג' סדרים, סדר מועד, ס' נשים, ס' נזיקין. לס' מועד ולס' נשים בשלימות, לס' נזיקין לכד למס' סנהדרין, שבועות, מכות. — שם הספר קרבן עדה, וכולל פירוש הירושלמי והוספות להקשות ולפרק דברי הראשונים והאחרונים. וההוספות קרא בשם שירי קרבן.

הרב מו"ה משה מרגלית חיבר קרוב לעת ההוא חיבור שלם לכל הירושלמי. והחיבור נחלק לשני חלקים, פני משה ומראה הפנים. בפני משה מפרש הפשט, במראה הפנים מוסיף קושיות ותירוצים ויורד אל דברי הראשונים וכו'.

הרב מו"ה ישראל תלמידו של הגאון מהר"א ווילנא חיבר פירוש למס' שקלים וקרא אותו תקלין חרותין.

הרב מו"ה יצחק מקמארנא עשה פירוש למס' שקלים וקראו בשם פני זקן.

הרב מו"ה נחום טריביש חיבר שנת תקפ"א ס' שלום ירושלים לס' מועד וכונת החיבור אינה לפרש הירושלמי כ"א לתרץ מתוך דברי הירושלמי הראשונים והאחרונים. וכסוף החיבור הביא המחבר ז"ל כללים להלכה במקום שהולקים הבבלי והירושלמי, או שהבבלי מספקא ליה ולהירושלמי מיפשט פשיטא ליה (ועיי' בס' יד מלאכי חלק ב').

הרב מו"ה דוברוש אשכנזי חיבר פירוש על סדר זרעים וקרא אותו יערי ירושלמי (עיי' לקמן ספרי הירושלמי בדפוס).

בעל תי"ט כתב מס' סוטה ריש פ"ט ובמ"א שכנו ר' אברהם עשה פירוש להירושלמי. ולא יצא לאור. גם מהאחרונים יש אשר פירשו הירושלמי לפרקים. —

הרב הגדול מהר"י קארו מפרש מאמרי הירושלמי בחיבורו ס' כסף משנה ובפרט בפירושו לספר השביעי של יד החזקה, ומאיר התיב אשר הלך בו הרמב"ם ז"ל, גם מביא הרבה פירושים להירושלמי מהר"י קורקס.

קלו

הרב מו"ה אליה ווילנא הנקרא כפי כל הגאון, חיבר ס' שנות אליה והוא פירוש להמשניות דס' זרעים. החיבור הזה כולל פירוש ארוך ופירוש קצר. בפירוש הארוך מפרש הרב המחבר ז"ל הרבה מאמרי הירושלמי השייכים למשנה וגם מאמרים הנאים בפני עצמם וכדרך הר"ש שזכרנו לעיל גם הוסיף להגיה הירושלמי ולהעמיד גירסאות חדשות. — והספר הזה לא יצא מידי המחבר עצמו כ"א מידי תלמידיו אשר העלו על הספר מה ששמעו מפי רבם, ולכן נמצאו בו לפעמים דברים שלא בדיוק. — והרב מהרא"ו מפרש גם בשאר חיבוריו הירושלמי לפרקים. ובס' שערי ירושלמי הובאו הגהות של מהרא"ו לס' זרעים וכן בס' תקלין הדתין.

הרב מו"ה ישראל תלמידו של מהרא"ו חיבר ס' פאת השלחן ובו ליקט דיני פאה ודמאי אשר לא באו בש"ע, וחילקם לסימנים וסעיפים ועל כל סעיף הוסיף פירוש והראה בו מקור הדין, ויען כי הדינים אלה נובעים לרוב מן הירושלמי הביא הרבה מאמרי ירושלמי וביאר אותם בשמו ובישם רבו.

הרב נסים אברהם אשכנזי חיבר ס' נחמד למראה ד' חלקים (שאלוניקי שנת תקפ"ב) והוא מכלל פלפולים להירושלמי.

ואחרון חביב הרב מו"ה שמואל יפה קיבץ כל הגדות של הירושלמי וחיבר פירוש על ההגדות אלה הנקרא יפה מראה (ויניציאה שנת ש"ג) ובוה הספר נמצאו לפעמים גירסאות משונות מהגירסאות אשר לפנינו. — והרב מו"ה יחיאל מיכל אב"ד דק"ק ברלין הוציא (ברלין שנת תק"ט) ס' יפה מראה והוסיף עליו הגהות.

התלמוד הירושלמי אשר בדינו היום.

כזה המאמר נרדפה לדרוש א) על איכות הירושלמי אשר בדינו.

ב) על הירושלמי בדפוס. ג) על כתבי יד הירושלמי.

א) איכות הירושלמי אשר בדינו.

פני הירושלמי כסו מאז חרולי המעיות וכבר נשתת הודו בימי הראשונים ע"י שניאות הסופרים. זה חלק כל כתבי יד אשר לא רבו המעיינים בהם ולא חמלה עליהם עין היודעים לעשות גדר ומסוכה בפני הכותבים הנמהרים. וגם על הבבלי עלה הגורל הזה לולי קמו רבותינו הראשונים וכתנו הגירסאות והסירו הקמשונים והעמידו כתב מחוקה על יושר. לא כן חלק הירושלמי כי לא רבו מאז ההוגים בו, נוסף לזה כי היה מושלך הרבה מאות שנה — בימי הגאונים הראשונים — בקרן זוית וכאשר זכרנו למעלה. וכבר כתבו התו' יבמות ק"ד סד"ה מר סבר והרבה דברים יש בירושלמי שצריך להפכם ע"כ. וגם הר"ש בפירושו לס' זרעים משבש הירושלמי בהרבה מקומות, וכן שאר הראשונים גמרו אומר שיש טעיות בירושלמי והגיהו כפי מראה עין

בינתם. וה"ל הרשב"א בשו"ת המיוחסות להרמב"ן סי' צ"ו כבר ידעת שרבו השבושים בנוסחאות הירושלמי והסבה הגדולה למעוט השגחת הלומדים בו ואין עומדים עליו רק אחד בדור ע"כ. ומעת בא הירושלמי בדפוס רבתה הצרה ונולדו טעויות חדשות ואין אתנו יודע עד מה.

עד מה יש לנו רשות להגיה, הלוא אם יוספים אנחנו לפשוט ידינו בהירושלמי ולהעמיד נוסחאות חדשות כפי העולה על רוחנו לא ישאר לנו יתד במקום נאמן וירבה הפרוץ על העומד עד לא נאמר עוד זה הוא הירושלמי של אמוראי א"י כ"א הירושלמי של מחבר פלוני. לכן נחקור לדעת עד היכן הורשה לנו להגיה, וזה יצא לנו אם נעמוד על אופן שניאות הסופרים וכמה טעו. ולפעמים יש לנו מראה מקום אם באה אותה סוגי בשנים או בשלשה מקומות ואין ראיה זו כראיה זו.

הסופרים טעו והשמיטו לפעמים תיבה אחת והיא משנה כל הענין. פסחים פ"י הל' ב' (ל"ז ע"ג) וכאן הואיל ואבדלה גרמה ליין שיבוא היין קודם. וברכות פ"ח הל' א' איתא וכאן הואיל ולא אבדלה גרמה ליין שיבוא היין קודם. והג"י בברכות היא הנכונה, ובפסחים השמיט הסופר תי' ולא. — וכן פסחים שם וכאן הואיל והיין גורם לאבדלה שתאמר אבדלה קודמת, ובברכות שם וכאן הואיל ואין היין גורם לאבדלה שתאמר אבדלה קודמת, הג"י בברכות נכונה ובפסחים משובשת. — כלאים פ"ד הל' ד' (כ"ט ע"ב) אמר ר' זעירא מודה ר' שמעון בן לקיש לענין שבת שהפיאה מצלת יותר מעשר, ובעירובין י"ט ע"ג סוכה פ"א הל' א' איתא שאין הפיאה מצלת והוא הנכון ובכלאים הג"י משובשת. — מ"ש פ"ב נ"ג ע"ב אמר ר' הושעיה דר' יודה היא, ובתרומות פ"י הל' א' איתא דלא כר' יודה, והוא הנכון, ובמ"ש הג"י משובשת.

ובכלל נאמר שבכל מקום שבאה אותה סוגי ב' פעמים לא הציג אותה המסדר הראשון כי אם במקום אחד (במסכתא אחת), והבא אחריו חשב למשפט להציגה גם במס' אחרת אשר שם ג"כ מקומה (ע"י לקמן כהני יד של הירושלמי), ובחפזו להריק מכלי אל כלי השמיט תיבה וגם שורה וגם שורות. ע"י כתובות פ"א הל' א' אמר תנו שדה פלוני לפלוני כמי שסיים או עד שיאמר חצייה בצפון וחצייה בדרום ע"כ ואין שחר לזה המאמר. אבל פאה פ"ג הל' י"ט (י"ז ע"ד) איתא אמר תנו חצי שדה פלוני לפלוני וחצי שדה פלוני לפלוני כמי שסיים או עד שיאמר חצייה בצפון וחצייה בדרום ע"כ. המסדר הראשון כתב הסוגי לבד במס' פאה והבא אחריו הביאה משם למס' כתובות כי גם שם מקומה ולא כתב בדיוק והשמיט תיבות. — עירובין פ"ג פיסקא (הל' ב' כ' ע"ד) השולח את עירובו ביד חרש שומה וקטן כו' אמר ר' לעזר צריך לעמוד עמו תמן אמר ר' יוסה בשם ר' שישת ר' לעזר בר' יוסי בשם ר' אבון באומר הרי אני מעשר על ירך אינו צריך לעמוד עמו והכי את אמ' הכין ע"כ, ובמעשרות פ"ב הל' א' איתא ר' יוסי בשם ר' שישת ר' לעזר בר' יוסי בשם ר' אבון באומר לחבירו אני מעשר על ירך אינו צריך לעמוד

קלז

עמו תמן תנינן (עירובין פ"ג כ' סוף ע"ד) נהנו באילן למעלה מעשרה טפחים אינו עירוב למטה מעשרה טפחים הרי זה עירוב אמר ר' לעזר וצריך לעמוד עמו והכי את אמר הכין ע"כ, וכל זה בדברי הספר החתום. אבל עיקר הסוגי' נשנית במס' עירובין, ובא איזה אחרון והביאה משם למס' מעשרות ובחפזו לכתוב דילג מהל' ב' להל' ג' וכתב במקום משנה ב' השולח את עירובו ביד חש"ו וכו' משנה ג' נתנו באילן למעלה מעשרה טפחים וכו'. — גיטין פ"ו הל' א' אמר ר' חגי קומי ר' יוסי ואתיין אילין פלוגתא כאילין פלוגתא דתנינן תמן, היה מדבר עם האשה על עיסקי גיטה וקדושיה ונתן לה גיטה וקדושיה ולא פירש ר' יוסי אמר דיין ר' יהודה אמר צריך לפרש ואתיא דרבי כר' יוסי ודר' נתן כר' יודה. ובמס' מ"ש פ"ד הל' ז' (נ"ה ע"א) איתא ר' חגי בעי קומי ר' יוסי רבי כר' יוסי ור' נתן כר' יודה דתניין תמן איפשי שתקבל לה וכו' ע"ש ואין שחר לכל הנאמר שם. אבל עיקר הסוגי' נשנית במס' גיטין ומשם הובאה ע"י סופר מאוחר למס' מ"ש ומעה בחפזו לכתוב. — וכן יש לדון בכל מקום שבא במס' אחת הסוגי' על מכונה ובמס' אחרת היא שנויה בטעות, שעיקר מקומה במס' אשר שם היא בלי טעות ושם היה שונה אותה המסדר הראשון ומשם הביא אותה איזה אחרון אל מס' אחרת. עיי' ברכות פ"ג להמשנה קברו את המת תני אין, מוציאין את המת וכו' ואותה סוגי' נשנית ג"כ סנהדרין פ"ב הל' ב' (כ' ע"א) ושם היא מלאה שיבושים, ועיקרה במס' ברכות וממס' ברכות הובאה למס' סנהדרין. — וכן הא דאיתא קידושין פ"א הל' ה' (ס' ע"ד) תמן תנינן קרקע כל שהוא חייב בפיאה ובניכורים דברי ר' עקיבה קרקע כל שהוא מהו טב אמר ר' מתנייה תיפטר וכו', ובמס' פאה פ"ג סוף הל' ח' (י"ז ע"ד) תמן תנינן ר' עקיבה אמר קרקע כל שהוא חייב בפיאה וכו'. ובמס' פאה הל' תמן נראה זר שחרי הוא משנה במקומה וגם כל הענין אינו מובן אבל עיקר הסוגי' נשנית בקידושין ושם מקומה ע"ש ושייך שפיר "תמן" על המשנה דמס' פאה, וממס' קידושין הובאה למס' פאה (וכבר הערנו על זה לעיל פ"ג). ויש להוסיף עוד סוגיות רבות אחרות. — ומטה שזכרנו עולה שהרבה פעמים עיקר הסוגי' נשנית במס' המאוחרת לפי סדר המשנה להמס' אשר לשם הובאה הסוגי' מאיזה אחרון כהך דכתובות פ"א ופאה פ"ג, עירובין פ"ג ומעשרות פ"ב, גיטין פ"ו ומ"ש פ"ד וכו', חה ג"כ ראייה למה שכתבנו לעיל פ"ג טאמר ד' שהירושלמי לא ניסדר כראוי ונקבץ לבד ממה שנמצא בכ"י של איזה חכמים ע"ש.

ולפעמים נשנית סוגי' אחת בהרבה מקומות ואין אחת ניצלת מן הטעות; חה בא ע"י שגיאת הסופרים ויש לתקן אותן אחת אחת מתוך חברתה. עיי' הסוגי' דאין מחייבין מיתה וממון וכו' ריש פ"ז דתרומות מגילה פ"א הל' ח' כתובות ריש פ"ג, והיותר מוטעת הסוגי' דתרומות. — ברכות פ"ב להמשנה הקורא את שמע למי נצרכה לר' יוסי וכו', והסוגי' זאת איתא ג"כ תרומות פ"א הל' א' מגילה פ"ב הל' ד'. ומשפט הבכורה להסוגי' דמס' מגילה ומשם באה למס' ברכות ומס' תרומות. והיותר משובשת הסוגי' דמס' ברכות. — ערלה פ"ב הל' ה' (ס"ב ע"א) רשב"ל אמר מה פליגין כשהשביח ואת"כ פגם

פ"א י"ט ע"ג, סוכה פ"א הל' א' איתא אין תימר מלמעלן יאות אמר ר' חגי
אין תימר מן הצד לא אמר ר' חגי בלום, והסופר דילג בכלאים מן אמר עד
לא אמר. ומעות כזה נמצא בהרבה מקומות ועיין לקמן סי' ג'.

הסופרים טעו והכניסו לפעמים אל תוך הספר מה שהיה כהוב על
הגליון, וכבר הערנו על זה פ"ג ד' ל"ח ע"א. ועיי' מ"ק פ"ג פ"ג ע"ג ר' חנינא בר פפא
סליק גביה ר' תנחום בר חייה נפק לגביה לביש סנטיריה מהו סנטיריה מאנין
דלא הפיתין ע"כ. ומן מהו סנטיריה עד הפיתין הוא גליון כאשר ישפוט
כל קורא.

והנה מכל אלה יש לשפוט איך טעו הסופרים ועד היאך יש רשות
להגיה הירושלמי אשר לפנינו, והקשה שבהגהות הוא מילוי החסרון במקום
שטעו הסופרים ע"י דילוג מתיבה לתיבה אם לא נמצא המילוי במקום
אחר. — ועוד יתבאר לקמן סי' ג' שחסרו לפעמים שורות שלמות במקום
שא"א לתלות הטעות בהאופנים אשר זכרנו, ואז נשוב מלהגיה ידינו ונקבל
שכר על הפרישה יותר מן הדרישה.

(ב) הירושלמי בדפוס.

הירושלמי בא בדפוס או בשלימותו כלו' הד' סדרים עם קצת מס' נדה, או
איזה סדר או מסכתא בפרט. הירושלמי יצא בשלימותו בראשונה בויניציאה
בלי שנת הדפוס. ובהדף הקודם להספר (טיטלבלאטט) חקוק: תלמוד ירושלמי —
נדפס בבית דניאל בומבירגי מאנוירשא — נודה ונשכח למארי עלמא רעוה דרעוין
דיהב לנא חילא לאשלמא תלמודא דילן ובמיטריה ובהרמנותא דיליה אנן
שרינגן למיעבד תלמודא דבני מערבא יהא רעוא דשכנתיה תהא בסיעתא דילן
ונזכה לאתחלא ולאשלמא האי חיבורא בגין דבזיווא ונהורא דהאי חיבורא
יהבון כל אינון דתבעין אולפן וברם בקושטא דין תרע שמיא: — בויניציאה.
בהדף לפני ס' מועד:

ויבוא גוי צדיק (בראש הדף) — סדר מועד — נדפס בבית דניאל במבורגי
מאנוירשא בהרמנותה דמלכא עילאה בוצינא דקרדינותא שרינא לאדפסא
בעיקרא דגושפקא סידרא תניינא דתלמודא דבני מערבא והוא סידרא דמועד
יהא רעוא דזוהריה ינהר עלן ומיטריה יהא בסיעתא דילן לאנהרא לן למיעל
בלא כיסופא בתרע פלטריו: — בויניציאה.
בהדף לפני ס' נשים:

שומר אמונים (בראש הדף) — סדר נשים — נדפס בבית דניאל באמבורגי
מאנוירשא — בשמך רבון עלמין שרינא לגלפא במאני אברא סידרא תליתאה
דתלמודא דבני מערבא והוא סידרא דנשים בכעו מינג במטו מינג דזיוך
ונהורך דנהיר תמיד ולא פסק ינהר עלאן לטיהב לן חילא דניהך באורח קשוט
דלא נסטי ימינא- ושטאלא בהאי חיבורא וניעול וניפוק בשלם בלא
כיסופא: — בויניציאה.

קלט

בהדף לפני ס' נזיקין (וקצת מס' נדה):

שאו שערים ראשיכם (בראש הדף) — סדר ישועות — בישו ובהורמנו
דמלכא עילאה שרינא לגלפא סידרא רביעאה דתלמודא דבני מערבא והוא סידרא
דישועות יהא רעוא מן קדמוהי דיציין ויזהיר עילאן ויהא בסייעתא דילן לאשלמא
סידרא חמישאה וכולא תלמודא אמן:

ובסוף הספר:

עד כאן אשכחנא מהאי תלמודא ולא ינא טובא לשלחא איגריין ואיגדיין
בכל דזכתין ופריגין ולא ינא ולא אשכחנא אלא אילין ד' סידרין וגליפנא יתהון
בגילופין במאני אברא ופרזלא בעיונא סגין ושקלינן ופריגין בהו טובא למיהך
בארח קשוט בגירס' הישרות עם תלת טפוסין אחרנין דוקניות דהוון קדמנא כד
הוינא מנהיגין בהאי חיבור וכען נצלי ונבעי רחמיין מן קדם אלהא חייא עילאה
דיערע קדמנא תשלום האי תלמודא ונזכה לאשלמא ליה כדקא יאות ונזכה
לאשלמ' היד הגדול עם ההנהות מיימוניות והמגיד משנה והמגדל עה והמורה
מקום שמגיה האשל הגדול הרב רבי דוד פיצ"קטון יצ"ו אשר כילה קוצים מן
הכרם ונזכה להתחיל ולהשלים כל שאר ספרי הקודש אמן.

וממה שנאמר בראש ובסוף הספר נוכל לעמוד על שנת ההדפסה. בראש
הספר נאמר דיהב לנא חילא לאשלמא תלמודא דילן, ובסוף הספר ונזכה
לאשלמא היד הגדול עם הגהות מיימוניות וכו', והש"ס בבלי דפוס בומבירני
נשלם תחילת שנת רס"ג (עיי' מ"ח שנת י"ז 155) וס' היד ד' בומבירני נדפס
שנת רס"ד א"כ נדפס הירושלמי דפוס בומבירני שנת רס"ג רס"ד.

וממה שנאמר בסוף הספר ושקלינן ופריגין בהון טובא וכו' עם תלת
טפוסין אחרנין דוקניות וכו' נראה קצת דכבר בא הירושלמי בדפוס קודם ד'
בומבירני, וקצת מודין ע"ז הגירסאות בס' שדה יהושע ובס' יפה מראה המשונות
לפעמים מהגירסאות שלפנינו וכמו שהערנו לעיל. אך לא נשמע מעולם
שהירושלמי נדפס בכלל או בפרט קודם הדפסת בומבירני ואפשר שנדפסו
איזה מסכתות ואברו כאורך הזמן. — ויותר נראה שתי טפוסין לאו דוקא
והכונה על כתבי יד עיי' לקמן ס' ג'.

בדפוס זה מסודרת המשנה בכל הפרק בראש כל פרק ופרק וכל משנה
מצויינת בס' „הלכה“ ואח"כ באה הגמ' החוזרת על המשנה ומציינת הלכה
של המשנה: הלכה ב', הלכה ג' וכו' (הלכה א' אינה צריכה ציון) ומפרשת אותה.
ולפעמים בא בגמ' „הלכה“ בלי שום מאמר המשנה ולפעמים הובאו בהציון
איזה מלות מהמשנה וכאשר הוא בציוני תלמוד בבלי. — ומס' ברכות
יוצאת מן הכלל, המשנה מובאה לרוב בשלימות בהציון והיא משונה לפעמים
בנוסחתה מן המשנה בראש הפרק (עיי' לעיל פ"ג). — ובאיזה מסכתות לא
נזכר הלכה ב' הלכה ג' ובא לבד הלכה, הלכה. וכן הוא במס' ברכות.
ולפעמים בא בגמרא במקום הלכה „מתני“ עם איזה חיבות של המשנה
דראש הפרק ולא נזכר מתני' ב' מתני' ג'. (במס' שבת.) ולפעמים

נרשם פיס' (פיסקא) ולא נאמר פיס' ב' פיס' ג' (במס' עירובין). ובמס' מעשרות פ"א ומס' קידושין פ"ד בא בערבוביא הלכה ופיס'. — ולפעמים ציון ההלכה אינו מדוייק כלל ובא הלכה ב' וקאי על כשנה ג' וכו' וכבר הערנו ע"ז בדה"ט 265.

הקלף והאותיות יפות ואך לפעמים אין להבדיל בין האותיות הדומות בי"ת כ"ף, דלית ר"ש.

בדפוס זה בא בקצת מקומות — והם מעטים — ס"א. ברכות ו' ע"ב והממונה ממצעו בינו לבין העם משנה אחרונה ס"א ראשונה. — שבועות סוף פ"ח ראה עדי טביחה באין ואמר טבחתו מאחר שאין ס"א שיש, בהודייתו ממש פטור ס"א חייב.

הירושלמי נדפס שנית בשלימותו קראקא. בדף שלפני הספר הקוק: תלמוד ירושלמי. נודה ונשכת למארי עלמא וכו' וכמו שהוא בדפוס ויניציאה (בומבירגי). ועוד נוספו שם איזה שורות המספרות מעלת הספר וכי נוסף פה פירוש (והוא הפירוש הקצר הנזכר לעיל), ובסוף הדף: „נדפס פה קראקא תחת מטשלת אדונינו המלך האדיר זיגמונד השלישי וכו' הוקם על ידי יצחק בן הר"ר אהרן זצ"ל מקק פריסטיין מן המיצר קראתי ה' וכו'". (שנת שס"ט). הפרט נבלע באותיות הפסוק, וכן הוא בהרבה דפוסים הבאים להלן ואנחנו נכתוב תמיד בקיצור הפרט העולה מן הפסוק). — מעבר לדף נמצאה הקדמה המספרת בשבח הירושלמי וכי אינו נמצא וכי המדפיס שינס את כתניו להוציאו לאור וראוי לכל מנקש ה' להכניסו אל ביתו. — ונספח אל ההקדמה שיר דרתי וענינו כענין ההקדמה. — ובסוף הספר מסיים עד כאן אשכחנא מהאי תלמודא וכו' וכמו שהוא בדפוס ויניציאה עד ונוכה לאשלמא ליה כדקא יאות.

הירושלמי ד' קראקא הוא העתקה דף בדף ואות באות של הירושלמי ה' ויניציאה (ואך בס' זרעים נמצאו איזה שינויים) והמדפיס הכחיד תחת לשונו המקור אשר ממנו לקח הדפוס הזה, ולא הזכירו גם ברמז. ובמס' ברכות שינה לטוב והציג אצל ההלכה סימן מספר ההלכות, הלכה ב' הלכה ג' וכו', אבל הרע לעינות במה שבאו בו טעיות אשר לא נמצאו בד' ויניציאה. גם הציג השמות בראשי תיבות אשר הן כד' ויניציאה במילואם, כגון ר"ש ונשאר הרבר בספק אם הוא ר' שמואל או ר' שמעון, ר"ח ונשאר הספק אם הוא ר' חנינה או ר' הנניה או ר' חנינא או ר' חסדא. — עוד זאת השחית המדפיס שלא השאיר ריוח בין הלכה להלכה וילאה הקודא למצוא ההלכה.

הקלף של ד' קראקא שחור מאוד והאותיות לפעמים מקולקלות ובפרט באותיות הדומות.

על פי הירושלמי ד' קראקא נדפס מאז והלאה הן הירושלמי בשלימות הן איזה סדר או מסכתא בפרט ואך מעטים יוצאים מן הכלל וכאשר נזכיר להלן.

קב

הירושלמי נדפס שלישיית בשלימות בקראטאשין, ועל הדרך שלפני הספר חקוק: „תלמוד ירושלמי כמו שנדפס בוניציאה בשנת (ה' אלף רפ"ב*) (לב"ע) עם פירוש קצר על הגיליון כבדפוס קראקא (משנת ה' שס"ט) ונלוו אליו הגהות ומראה מקום ממסכתא למסכתא בירושלמי ובש"ס בבלי מכילתא ספרא ספרי תוספתא מדרשים. הובא לבית הדפוס מאת מה"ו בן ציון בעהרענד קראטאשין בשנת תרכ"ו לפ"ק. וברף ב' נמצא הקדמה להמוציא לאור ובה מעתיק דברי המגיהים ד' ויניציאה בסוף הספר ודברי המדפיס ד' קראקא בהקדמתו, גם מזכיר שמות החכמים מחברי ההגהות ומראה מקום של דפוס ה, והם הרב מר"ה זלטן בראן רב בשניידעמיהל, הרב מר"ה יודל מסלאבאדק ו"ל, הרב מר"ה מרדכי בן מר"ה יצחק יהודה ווייסמאן היות מטארנאו. הדפוס הוא על קלף יפה ובאותיות מהודרות והוא מלה במלה כדפוס קראקא (אלא שנוספו עוד טעויות בדפוס זה). ומה שכתוב בפתח הספר „כמו שנדפס בוניציאה“ לא דיבר המדפיס נכונה, כי לא היה כלל לפניו ד' ויניציאה וכאשר מוכח מן הספר.

הירושלמי נדפס רביעית בשלימות בוויאמיר משנת תר"כ עד תרכ"ז בדפוס השותפים נכדי הרב מסלאוויטא מר"ה חנינא ליפא ומר"ה יהושע הישל שפירא עם פירושים שונים ועם נר מערבי ועין משפט מדרבנים מר"ה זאב אישינגא ומר"ה יוסף שאול הלוי נאטאנואהן, ועם גיליון הש"ס מדרבנים אלה. נר מערבי כולל מסורת הש"ס בבלי וירושלמי תוספתא מכילתא וכו' ועין משפט מורה מקום ההלכה במיימוני סמ"ג וש"ע. — גיליון הש"ס כולל הערות וחדושים מאת הרבנים אלה. — ועל צד הירושלמי נרשם מקום פסוקי תנ"ך המובאים בתלמוד זה.

הדפוס הזה הוא על קלף יפה מאוד ובאותיות מהודרות אין כמותו לטוב בכל דפוס הירושלמי, אך על זאת ידחה לב הקורא שלא הציגו המדפיסים כל המשנה של הפרק בראש הפרק כמו שהוא בדפוס ויניציאה וקראקא, ועי"ז שגו במס' ברכות ולא הביאו הפסקא פ"ט ד' יהודא אומר הרואה את הים הגדול אומר ברוך שברא את הים בזמן שרואהו לפרקים אומר ברוך עושה בראשית, וכן פסקות אחרות המשונות מן המשנה (עי"ל לעיל פ"ג). גם לא הדפיסו כלל משניות הפרקים אשר אין להן גמרא, וכבר הראינו בס' דרכי המשנה פ"ג מה שיש בזה מן ההפסד.

המדפיסים לא גילו ע"פ איזה כתב יד או דפוס הדפיסו הירושלמי, והם לרוב ע"פ ד' קראקא.

ונכתוב על הסדר איך יצאו לאור חלקי הירושלמי של דפוס זה. בשנת תר"כ יצא לאור ס' מועד עם פי' קרבן העדה ושירי הקרבן (ונר מערבי וגיליון הש"ס והם בכל סדר ואין צורך לכפול ולשנות זכרונם בכל סדר). וכסוף הסדר פי' פני משה ומראה הפנים ויצא פה בראשונה לאור. בשנת תרכ"ה יצא לאור ס' נזיקין עם פי' פני משה ומראה הפנים

(* ל"ל כס"ד.)

ונוספו עליו חידושים נקובים בשם ציון ירושלים מאת הגאון מו"ה יוסף שאול הלוי נאטאנואהן.

בשנת תרכ"ו יצא לאור ס' זרעים עם פי' פני משה ומראה הפנים ועם פי' מו"ה אלעזר איזקרי (והוא מכ"י אקספארד) על מס' ברכות. ושני פירושים אלה יצאו פה בראשונה לאור. — וס' זרעים נראה קצת ע"פ דפוס אמשטירלדס ע"י לקמן.

בשנת תרכ"ז יצא לאור ס' נשים עם פי' קרבן העדה ושירי עדה, ועם פי' פני משה ומראה הפנים ועם ציון ירושלים.

אלה הם דפוסי הירושלמי בשלימות. ופרטי דפוסי הירושלמי הם:
לפי סדריו, "תלמוד ירושלמי סדר מועד עם פי' קרבן העדה ותוספות המכונים שירי קרבן מהרב הגאון הגדול חכם הכולל מוה"ר דוד נר"ו אב"ד דק"ק דעססא גרפס בק"ק דעססא שנת תק"ג".
תלמוד ירושלמי סדר נשים עם פי' קרבן העדה וכו' (כמו בס' מועד) גרפס בק"ק ברלין שנת תק"ז.

ואלה ב' סדרים הם ע"פ ד' קראקא ונשתנו לנרעון במה שלא בא המשניות בראש הפרק וחסרו הפרקים אשר אין להם גמרא.

"תלמוד ירושלמי מסדר נשים עם פי' פני משה והוא חיבור נפלא מעשה רב וגורא אשר פעל ועשה והוציא לאורה הוא החכם השלם והכולל ה"ה הרב המופלג כמו"ה משה מרגלית וכו' ואל פניו יצא נוגה לו סביב ומראהו עמוק מן האור והם תוספות מרובה על העיקר נתמדים מזהב וכו' וקראם בשם מראה הפנים. שנת תק"י באמשטרדם".

"תלמוד ירושלמי מסדר נזיקין עם החיבור פני משה וספר מראה הפנים אשר חיבר ואיזן ותיקן הרב הכולל הגאון המופלא כמוה"ר משה מרגלית וכו' שנת תק"ל ליוורנו".

גם אלה שני סדרים נשתנו במה שלא באו המשניות בראש הפרק וחסרו המשניות אשר אין להן גמרא.

סדר מועד מן התלמוד ירושלמי עם פי' קרבן עדה (העדה) ושירי קרבן בשני חלקים, ונצמדו אחר כל חלק וחלק הגהות ותיקונים וגם חידושים והוספות רבות, אשר מקרוב באו מהרב המאה"ג המפורסם מו"ה נחום שריביטש נ"י וכו' ונקראים בשם שלום ירושלים ונוסף לזה כל מראה פרטי מסכתות הירושלמי. וזיען תקס"א".

"ספר שדה יהושע הוא ביאור לקצת מסכתות מהתלמוד ירושלמי החלק הדיני ממנו אשר ביאר ברוב בנין ורוב ענין התור' הגדול הדיין המצויין רב ועצום חסר מגזע היחס כמהור"ד יהושע בנבנישתי וכו'. קושטנדינה שנת תכ"ב". — ובא פה התלמוד ירושלמי דמס' ברכות פאה ערלה חלה בכורים, וההגדות נשמטו כאשר כתבנו לעיל. — הדפוס נשתת מאוד והאותיות ממושמשות.

"תלמוד ירושלמי עם פירוש על קצת מסכתות מס' מועד וס' נשים וס' נזיקין הנקרא שדה יהושע. קושטנדינא שנת תקי"ד". — בזח הדפוס באו

קמא

לכד המסכתות דס' מועד נשים ונויקין אשר להם הפירוש שדה יהושע (עיי' לעיל). הדפוס הוא נעלה מאוד על הדפוס הקודם. תלמוד ירושלמי מן מסכת ברכות וס' זרעים כולה ומסכת שקלים עם פירוש מספיק מאוד ותוספות קצת אשר איזן חיקק וחבור (וחיבר) התורני הרבני מר"ה אליה בן מר"ה יהודה ליב זצ"ל מתגורר במדינת פולדא ע"פ התוספתא והמכילתא וכו'. אמשטירלדס שנת ת"ע. — הדפוס הזה מלא שיבושים וגם משונה מאוד מדפוס ויניציאה וקצת נראה שהוא נעשה ע"פ איזה כ"י אשר מצא המדפיס, אף שהמדפיס והמפרש לא דברו מזה טאומה, ויותר מזה המפרש תכך ברוב מקומות פירושו על ד' קראקא ולא הרגיש שהד' זה משונה מד' קראקא. — הכ"י אשר היה לפני המדפיס הוא לפעמים מעולה על הכ"י אשר היה לפני המדפיס ד' ויניציאה, וברוב מקומות הוא נופל ממנו והוא מלא טעיות ושיבושים. עיי' דמאי פ"ה י"ד ע"א ר' יוסי בשם ר' יונה בשם חזקיה אין בלילה וכו' (וכן הוא בד' קראקא וקראטאשין) והוא שיבוש גמור כאשר מורה הכפל „בשם“, ובד' ויניציאה שם כ"ד ע"ד בא על נכון ר' יוסי בשם ר' פדיה ר' יונה בשם חזקיה, ועיי' בר"ש. — בדפוס זה שם מתניתין פליגא על ר"י בגרוגרו' ובתמרים בולל ונוטל, ובמשנה איתא בתמרים ובגרוגרות. ובד' ויניציאה מתניתין פליגא על ר' יוחנן ובתמרים ובגרוגרות וכו'. — כלאים סוף פ"ט בדפוס זה ר' ירמיה בעי הוא ובנו מהו שיצטרפו בכלאים היאך עבידא הוא לביש מאנין דכתין ושעק פיסקי דלמר ועגלה על תרוייהון ע"כ ואין שחר לזה. ובד' ויניציאה היך עבידא הוא לביש מאנין דמר וכריה לביש מאנין דכיתין נסב פיסקי דאמ' ועגלה על תרוייהון. — וכן נמצאו הרבה שיבושים בדפוס אמשטירלדס ולפעמים נפקדו שורות שלימות. דמאי פ"ב ו' ע"ב ד' אבהו אמר רבי אמר אחר מקוטו והורי ליה כהדא דר"א כ"ד שמעון. ובד' ויניציאה כ"ב ע"ד ר' אבהו אמר רבי אמר אחר מקוטו זר' אלעזר בי ר' שמעון אמר אח' מעמדו ר' אבהו אמר אחר מקוטו והורי ליה כהדא דר' אלעזר בי רבי שמעון. — ולפעמים הגי' בדפוס אמשטירלדס מכוונת יותר מד' ויניציאה. דמאי פ"ד י' סוף ע"ב עד שלא נראה לעשר מעשר בנתיים. ובד' ויניציאה כ"ג סוף ע"ד עד שלא נראה לעשר בנתיים. אבל קצת נראה שהגי' במקומות כאלה הן תקונים מידי המגיהים. — בדפוס זה שמות התנאים והאמוראים הם לרוב בראשי תיבות ר"מ ר"י ר"ש וכו'.

„תלמוד ירושלמי מן מסכת בבא קמא ובבא מציעא עם פירוש מספיק מאוד ותוספות קצת אשר איזן וכו' מהר"ד אליהו וכו' מתגורר במדינת פולדא וכו'. אופיבאך שנת תפ"ה“.

תלמוד ירושלמי מן מסכת בבא קמא בבא מציעא בבא בתרא עם פי' מהר"ד אליהו וכו'. פראנקפורט דמיין שנת תק"ב“.

„תלמוד ירושלמי סנהדרין שבועות מכות עם פי' קרבן העדה ושירי קרבן בלא הודעת מקום וזמן הדפוס (טיטלבלאטט).

תלמוד ירושלמי ברכות עם פני משה ומראה הפנים בלא הודעת מקום וזמן הדפוס.

„מס' שקלים עם תלמוד ירושלמי עם הגהות הגאון ר' אליהו מוילנא
ופי מריה ישראל בן מריה שמואל, הובא בראשון לדפוס במינסק שנת תקע"ב
ועתה פעם שנית שטעמטין תרכ"ג“.

„מס' שקלים תלמוד ירושלמי עם פי' פני זקן מהרב מריה יצחק
מקאמארנא. לבוב תרי"א“.

„ספר שערי ירושלמי כולל א) פירוש נחמד על סדר זרעים עם
הגהות על ב' מס' דמאי ושביעית מרבינו הגדול מאוד הגולה הגר"א מוילנא
ב) הגהות וחידושים על איזה מסכתות משאר סדרים מהירושלמי ג) הגהות
וחידושים על איזה מסכתות מתלמוד בבלי ודרי"ף מכבוד הרב הגאון הגדול
וכו' מריה דובערוש אשכנאזי. ווארשא תרכ"ו“.

ג) כתבי יד של הירושלמי.

כתבי יד של הירושלמי ספו חמו ואינם גם בבתי עקד הספרים בפאריז,
לאנדאן, מינכען וכו' (ואפשר שכ"י נחו ברומי בוואטיקאן), ואך בבית העקד
הספרים בעיר לידן במדינת האללאנד נמצא כ"י של הירושלמי והוא מעזבון המלומד
הגדול סקאלינער. הכ"י הוא בשני כרכים גדולים (פאליאנטען), הכרך הראשון
כולל ס' זרעים ומועד עם איזה דפים דמס' יבמות, הכרך השני ס' נשים חוץ
מן אותן דפים דמס' יבמות הכתובים בכרך הראשון (והוא ע"י שניאת המדבק
ספרים — בוכבינדר — אשר שגה ג"כ במ"ס עירובין ולא דיבק הדפים כסדרן)
עד סוף גזיקין ואיזה דפים דמס' גדה וכמו שהוא כד' ויניציאה. — בסוף
ס' מועד גילה הסופר שמו ושנת הכתיבה, ה"ל:

אני יחיאל ב"ר יקותיאל ב"ר בנימין הרופא ג"כ ת"א" כתבתי זה הספר
ירושלמי מסדר זרעים ומסדר מועד לר' מנחם ב"ר בנימין ב"ר מנחם והעתקתי
מספר משובש ומוטעה הרבה עד מאוד ומה שיכולתי להבין ולהשכיל בו
הגהתי בו כפי עניות דעתי, ויודע אני שלא הגעתי לתכלית השיבושים והטעויות
אשר מצאתי בהעתק שהוא ואפי' לחציים לפיכך הקורא בספר הזה וימצא בו
שיבושים וטעויות ידיניני לזכות ואל יתלה כולם בי והשם ברחמי יסלח זדוני
וינקיני משגיאות כמה שני שגיאות מי יבין מנסתרות נקיני הרחמן יכה ר' מנחם
ב"ר בנימין ב"ר מנחם להגות בו הוא זרעו זרעו עד סוף כל הדורות
ויקיים עליו ועל זרעו ועל זרעו זרעו זרעו זרעו זרעו זרעו זרעו זרעו זרעו זרעו
מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות כל הכתוב בו כי אז תצליח
את דרכך ואז תשכיל ונשלם ב"ב ימים לחודש שב"ט של שנת חמשת
אלפים וארבעים (מ"ס) ותשע"ה וארבעים לבריאת עולם.

אשר תמיד ידי עבדו מסעד
לפני להיות.... הולך.... וסועד
בסדר הזרעים גם במועד

יחידתי תני תורה ליוצרך
וגם עתה תמכני בחסדך
שני סודי ירושלמי לכלות

קמב

ואלה הדברים נשנו בסוף ס' נזיקין (אך במקום מס' זרעים ומס' מועד כתוב מס' נשים ומס' נזיקין גם נפקד השיר יחידתי וכו'), וחזתם: ונישלים בכ"ה ימים לתודש אדר הראשון של שנת חמשת אלפים ותשעה וארבעים לבריאת עולם.

הכ"י כתוב באותיות יפות ושחורות ואך באיזה מקומות קצת הכתב מטושטש. המשניות באות בראש כל פרק, והפרק נחלק להלכות. המאמר הנשנה ונכפל בב' מסכתות נכתב בכ"י רק במס' אחת ונשמט במס' אחרת. ע"י ד' ויניציאה ברכות פ"א ב' ע"ג דלמא ר' חייא רבא ור' שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהרא בקעת ארבל וכו' ונשנה יומא פ"ג מ' ע"ב, ובכ"י נשמט במס' יומא. — בד' ויניציאה ברכות פ"ב ד' ע"ב ר' יוחנן הוה מסתמך על רבי יעקב בר אידי והיה ר' אלעזר חמי ליה וכו' ונשנה ג"כ בשינוי קצת שקלים פ"ב מ"ז ע"א, ובכ"י נשמט במס' שקלים (והמאמר זה משולש סוף מ"ק פ"ג ע"ג ושם הוא ג"כ בכ"י). — בד' ויניציאה פסחים פ"י הל' א' זעורה שאל ר"ל יאשיה כמה הוא שיעורן של כוסות וכו' עד סוף ההלכה ונשנה שקלים פ"ג מ"ז ע"ב, ובכ"י נשמט במס' שקלים. — ולפעמים כתוב בכ"י קודם ההשמטה גר"ש (ע"י לעיל ל"ז ע"א). בדפוס וויניציאה סוטה פ"א הל' א' רבא בשם ר' ירמיה אף בעידי סימנין בן וכו' עד סוף ההלכה ונשנה מס' כתובות פ"ב כ"ז ע"ג, ובכ"י נשמט במס' כתובות וכתוב שם, גרש בהילכתא קדמייתא דסוטה". — בכורים פ"א ס"ד ע"א תמן תנינן ר' יהודה אומר בת גר זכר כבת חלל זכר וכולהון מקרא אחד הן דורשין וכו' ונשנה בענינו קידושין פ"ד ס"ז ע"א, ובכ"י הוא לבד במס' קידושין (כי שם מקומו) ונשמט במס' בכורים וכתוב שם, גרש בקידושין פרק רביעי עשרה יוחסין הל' ו' ר' אליעזר בן יעקב או".

ונראה שזה היה מנהג הסופרים להשמיט במס' זאת מה שבא כבר במס' אחרת, ובזה יוכן כמה שנראה לפעמים זר בדברי רבותינו בעלי התוס' שהשמיטו הירושלמי במקומו והביאו המאמר ממקום אחר. ע"י תוס' סוכה י"ט ע"א ד"ה לא יהא ובירושלמי דברכות פ"ג שאכלו משמע דאזיר מצטרף ואין ישנים תחתיו כפי הקונט' והו' לשונו אנן קיימין בסוכה וכו', והנה זה הירושלמי הוא מלה במלה במקומו בסוכה שם והתו' מביאין הירושלמי דג' שאכלו. — שם מ"ד ע"א סד"ה והא א"ר יוחנן זדכוותיה אישבתן פרק אין מעמידין (צ"ל פרק ר' ישמעאל) דא"ל ר' יוחנן לר' חייא בר אבא הלין תלת מילין סלקין מן גביכון ע"כ, והמאמר זה הוא כאן בסוכה במקומו. — כתובות ע"ח תו' ד"ה נפלו לה במס' פיאה דירושלמי פרק ב"ש בעי ר' תנחום קמי ר' יוסף אמאי לא תני ליה גבי דברים שהם מקולי ב"ש וכו', והוא פה בירושלמי במקומו. — ולפי מה שיצא לנו מהכ"י אין אנו מוכרחים לנוס לעזרה שכי של בעלי התו' היו חסרים במקום זה (ע"י לעיל), אבל נאמר בבירור בכ"י של תו' השמיטו הסופרים אלה מקומות של הירושלמי במס' סוכה ומס' כתובות ומס' ע"ז לפי שהיו כתובים במס' ברכות פאה ובע"ז, (ובע"ז אף שהיא מאוחרת למס' סוכה יען שעיקר מקום השיטה הוא בע"ז).

ונחזור לכ"י דליידן. מלבד אלה השמטות שזכרנו אשר השמיט הסופר בכונה נמצאו השמטות ע"י מהירת הסופר אשר דילג מתיבה לתיבה הדומה לה או משורה לשורה או כמה שורות ולפעמים גם באותה שורה. והמעיות אלה רבו כמו רבו בכ"י זה ונזכיר קצתן לדוגמא. בדפוס ויניציאה תרומות פ"א הל' ב' (מ"ז ע"ד) ומפני שצריכין מחשבה יהא משקה סרוח מעיקרו טמא הואיל והן צריכין מחשבה יהא סרוח מעיקרו טהור. ובכ"י ומפני שצריכין מחשבה יהא משקה סרוח מעיקרו טהור, ודילג הסופר מן יהא הראשון עד יהא האחרון. — בדפוס ויניצי' מ"ש פ"א הל' ג' (נ"ב ע"ד) מה נפקה מביניהון וולדה בכור והקדשה שלמים מאן דאמר לא התירה התורה לקח בכסף מעשר אלא שלמים בלבד קריבה מאן דאמר בלקיחתה פקעה ממנה קדושת מעשר אינה קריבה. ובכ"י מה נפקה מביניהון וולדה בכור והקדשה שלמים מאן דאמר בלקיחתה פקעה ממנה וכו' ודילג הסופר מן מאן דאמר הראשון עד מאן דאמר השני. — שבת פ"א הל' א' (י"ג ריש ע"א) בדפוס ויניצי' רבי אבהו אומר בשם רבי אלעזר בשם רבי יוחנן היה עומד ברשות הרבים וזרק למעלה מעשרה רואין שאם תפול אם נחה בתוך ארבע אמות פטור ואם לאו חייב והתני שמואל מרשות הרבים לרשות הרבים ורשות היחיד באמצע רואין שאם תפול נחה בתוך ארבע אמות פטור ואם לאו חייב תמן את אמ' אין הרשות הרבים מצטרפת וכו'. ובכ"י ר' אבהו א' בשם ר' אלעזר בשם רבי יוחנן היה עומד ברשות הרבים וזרק למעלה מעשרה רואין שאם תפול נחה בתוך ארבע אמות פטור ואם לאו חייב תמן את א' אין רשות הרבים מצטרפת, ודילג הסופר כמה שורות מן ואם לאו חייב הראשון עד ואם לאו חייב השני. — ודילוגים כאלה הן קטנים הן גדולים נמצאים כמעט בכל פרק. ולפעמים חסר קצת המאמר בסופו ע"י דילוג מחמת תיבות דומות. פאה פ"ז כ' ע"א בדפוס ויניציאה אי זו היא עוללות כל שאין לה לא כתף ולא נטף יש לה כתף אבל לא נטף אבל לא כתף לבעל הבית, ובכ"י חסרין התיבות יש לה כתף וכו' הרי היא של בעל הבית. — תרומות פ"ד הל' ה' מ"ב ע"ד בדפוס ויניצי' כמה דבית שמאי אמרין קדשו מדומעין כן רבי אלעזר אומר קדשו מדומעין, ובכ"י כמה דבית שמי אמרין קדשו מדומעין, והשאר חסר.

ולפעמים השמיט הסופר קצת המאמר בכונה ואין לעמוד על סוף דעתו. בדפוס ויניצי' פסחים פ"ז הל' ט' (ל"ה ע"א) אמר רבי בון בר חייא ירדו לה כשיטת רבי ישמעאל כמה דר' ישמעאל אמר תמן תינוק שעבר זמנו נימול בין ביו' ובין בלילה והכא עיבר זמנו נשרף בין ביום בין בלילה. ובכ"י א' רבי בון בר חייא ירדו לה כשיטת ר' ישמעאל כול' ע"כ, ומי יודע למצוא פשר הדבר? ור' ישמעאל לא נמצא בכל הסוגי'.

בהכ"י נמצאים הרבה ראשי תיבות: ה"ק במ' הקב"ה יש' במ' ישראל, א' במ' אמר, ר' במ' רבי, ורק באמוראי דבבל נכתב תמיד רב ע"י לעיל ריש פ"ד. הירושלמי ד' ויניציאה מסכים עם הכ"י זה אלא שמרחיב הראשי תיבות. הק' הוא בדפוס הקרוש ברוך הוא או הקב"ה, יש' בדפוס ישראל, א' בדפוס

קמג

אמר או אמ', וכן לרוב רבי ולפעמים ר'. — גם זאת להדפוס ויניציאה שהדילוגים של הכ"י כתובים במילואם. — וכבר הבאנו לעיל מאמר המגיהים ד' ויניציאה בסוף הספר שכתבו: ושקלינן וטרינן בהון טובא למהך באורח קשוח בגירס' הישרות עם תלת טפוסין אחרנין דוקניות דהוון קדמנא. גם הערנו שנראה הכונה על ג' ב"י. ואפשר שהכ"י זה היה במספר אלה ג' טפוסין (כ"י) אבל יש בזה מקום ספק, כי נמצאו טעויות בד' ויניציאה אשר אינן בכ"י זה. עיי' בדפוס פאה פ"א ט"ז ע"ג אמר ר' יודן קפודקיא בעא קומי ר' יוסי תמן אמרינן זרעי אילן קרויין זרעים וצ"ל אין זרעים וכו' וכן הוא בכ"י.*) בכ"י כתובים הרבה הגהות על הצד והן באות למלא הדילוגים וקצתן לתקן הטעויות. וההגהות אלה אינן מיד הסופר הכ"י כאשר ניכר מתוך האותיות וגם מתוך הדיו הדיחה בהגהות (ואך איזה הגהות למלא הדילוג הן מיד הסופר ונער יכתבן). — וקצת ההגהות נכתבו בדיו שהורז ובאותיות משונות מן שאר ההגהות, וזה מורה שהיו שני מגיהים זה אחר זה, והאחרון מילא מה שלא כתב הראשון. וזה ניכר בפרט שבת פ"א הל' א' בגליון המאמר ח' ר' אבהו א' בשם ר' אלעזר וכו' שהבאנו לעיל.

הגהות אלה נראין נלקחין מהירושלמי ד' ויניציאה. ובע"ז פ"ב הל' ב' נמצא מקום ריק בכ"י באמצע השורה ובהגהה על הצד כתוב „ישו בן פנדרא“ והוא בד' ויניציאה ע"ז שם מ' ע"ד: — ולפעמים ההגהה באה לבאר איזה מלה. כתובות פ"ה הל' ח' (בדפוס ל' ע"ב) דאינון לעיי וכתוב על הצד „סי' יגיעין עיף ויגע בתרגום ירושלמי לעיין ומשלהן. — ונמצא בד' ויניציאה חלה פ"ג נ"ט ע"ב על הצד „גר' הר"ש בן אדרת דלא“ ולא נמצא בהגהה בכ"י, ואפשר שלא חש המגיה לכתבו, יען שאינו בעיקר הספר ד' ויניציאה.

* ועיי' גם Catalogus codicum Hebraeorum Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavorum auctore M. Steinschneider, p. 342. ומה שנאמר שם שהירושלמי ד' ויניציאה נדפס ע"ש הכ"י זה הוא שלא בדיוק ולכך תיקון הלוח כמה חלמרים חסרים צהכ"י והם נמלטים צד' ויניציאה וכמו שכתבנו. ודי אם נאמר שהכ"י דליידן היה בחוף הג' כ"י אשר מהם נדפס הירושלמי ד' ויניציאה.

הוספות.

לד' ט' ריש ע"א.

אחר,, והרבה פעמים בא בקיצור כיני וכו' והוא בט' הכיני" יש להוסיף ובערוך ערך בן ה' איתא: בירושלמי כיני מתניתא פ" בן היא מתניתא עכ"ל. אבל ממה שנמצא בכ"מ כיני ביו"ד אחר כ"ף נראה יותר כדברינו.

לד' י"ג ע"א.

לסגנון הירושלמי יש להוסיף: ואדיין את לזו כל' עוד את צריך לזו פ" עוד את מתקשה בזה, ונאמר בתשובה לשואל דבר אשר תירוצו נראה פשוט. גיטין פ"ט הל' י' (נ' ע"ד) ר' חייה בר אשי בשם איסי האומר איני זן ומפרנס כוסין אותו להוציא בעי ר' ירמיה קומי ר' אבהו וכוסין אמר ליה אדיין אי ליי (צ"ל לזו) אם מפני ריח רע כוסין כל שכן מפני חיי נפש ע"כ. וכן בא בהרבה מקומות ואדיין את לזו. ואדיין הוא בט' עדיין עיי' רמב"ן פ' כי תצא פ' לא תתעמר בה. וכן הוא בירושלמי לרוב.

לד' כ"ה ע"א לתוספתא דבני בבלי.

וכן נראה מן התוספתא דבני בבלי הברייתא ב"ב קל"ה ע"ב ת"ר איזה הוא דייתיקי כל שכתוב בה דא תהא למיקם ולהיות, כל' זה הוא לשון דייתיקי וכמו שפ"י הרשב"ם שם. אבל באמת דייתיקי היא מלה יונית *διαθηκα*, ופתרונו צוואת המת. וזה מוכיח שהברייתא זאת נשנית בבבלי, ובבבלי לא הבינו ל' יונת וכידוע, לכן פירשו בענין זה.

לד' ט"ז ע"ב.

סוף ד"ה והחכמים מסדרי הש"ס יש להוסיף: ועיי' ב"ב ס"ה ע"ב ת"ר צינור שחקקו ולבסוף קבעו וכו' מני לא ר' אליעזר ולא רבנן הי' ר' אליעזר, והש"ס נושא ונותן שם הרבה למצוא לאיזה ר' אליעזר ורבנן נתכוון המקשה מני לא ר"א וכו', וזה מורה שהך הא מני לא ר"א ולא רבנן נאמר בדור קדמון וברמו בעלמא והדור האחרון נתקשה למצוא פשר הדבר. וכבר דברנו מזה במ"א.

קמד

לד' ט"ח ע"א.

אחר,, וזה מורה שהבבלי קודא לפעמים ישיבת טבריא על שם ר' יוחנן" יש להוסיף: ועיי' ירושלמי תענית פ"ד ס"ז סוף ע"ב והשבת כל משישה וכו' דרומאי נהגין חגה ציפוראי נהגין חדשה טבראי נהגין שבתה (וכבר הכאנו המאמר לעיל ד' ע"ב), ובבלי תענית כ"ט ע"ב הובא הפלוגתא דר"מ ור' יהודה ורשב"ג אם מר"ח או כל החודש או אותה שבת ואיתא התם אמר ר' יוחנן ושלשתן מקרא אחד דרשו דכתיב והשבת כל משישה חגה וכו' מאן דאמר מר"ח מחנה ומ"ד כל החודש מחדשה ומ"ד כל השבת משבתה ע"כ. והוא מיוסר על זה המאמר דירושלמי כאשר יבין כל משכיל.

עוד יש להוסיף שם אחר,, וגם עמדה על מכונה אחרי תום הישיבות בא"י" וגם ההשערה דלעיל יש לקיים שר' יוחנן התחיל ליסד הירושלמי באיזה רמזים ומאמרים והבאים אחריו הרחיבו את אשר החל לעשות, וכמו שמצינו בענין התוספתא שר"ע ירה אבן פנתה ור' נחמיה ואחריו ר' חייא ור' אושעיא העמידו הבנין על מכוננו. עיי' דה"ט צד 306 211.

לד' ט"ט סוף מאמר ד'.

הרמב"ם בפירושו למס' מכות פ"ג מ"ז כתב וכשהתרו לו גם כן ואמרו לו זה שאתה שותה וכו' ומסיים וכך פי' בירושלמי ע"כ. וזה הירושלמי הוא נזיר פ"ו הל' ה', והרמב"ם לא הזכירו בפירושו לנזיר ובמס' מכות הזכירו, מזה נראה שהיה עוד לפני הרמב"ם ז"ל הירושלמי לפ"ג דמכות וכמו שהיה לפני בעלי התו' הירושלמי דמס' נדה מפ"ג ואילך ולא בא לידינו.

ודע דהתשב"ץ כתב בסוף פירושו למס' קנים ח"ל: והסדר החמישי חכמת הוא ס' קדשים שצריך חכמה יתירה שנמסר לכהנים שנאמר בהם יורו משפטך ליעקב ובכל הסדר יש תלמוד בבלי וגם ירושלמי זולתי מס' מדות וכו' ע"כ. ואין הכונה אגמ' שלמית של הירושלמי לס' קדשים דהרי לא היה ירושלמי לזה הס' להראשונים אשר קדמוהו, הרי"ף ז"ל וכו' והואך היה להרשב"ץ. ונראה גם פה כמו שכתתבו לעיל על הרמב"ם שלא היו לפני הרשב"ץ כ"א איזה דפין. — ובכלל נאמר כל זמן שלא נמצאו בדברי הראשונים מאמרים שלמים אשר חזותם וענינם מוכיחים שהם מהירושלמי לס' קדשים יש להחלים שלא היה ירושלמי לס' זה ולא נפן אל רמזים וראיית חיצוניות, אשר מקורן לרוב המהירות ושגירת הלשון או שגיאת הסופרים.

לד' נ"ב ע"ב.

והירושלמי מספר והולך כדרכו: אמרין ליה דיקליט חזירא בזינן דיקליטיאנוס מלכא לא בזינן. ובב"ד איתא אמרין ליה לדיקליטינוס ועי' חזירא איקלינן ברם לדיקליטינוס מלכא אנן משועבדים. — ובירושלמי מסיים: ואפילו כן לא מכסי לא ברומי זעיר ולא בחבר זעיר. ואם המאמר זה יצא מפי דיקליטיאנוס הכונה ולא בחבר זעיר על הפרסיים המכונים חברים

מעט מלוך הזאסענידען (עיי' פ"ד סוף ערך ר' יוחנן) ודיקליטיאנוס נלחם אז
 במ, כי מה שפירשו המפרשים ולא בחבר זעיר בת"ח קטן אין לו שחר
 בפי שר צבא רוטי. אך גם אם הכונה פרסי נראה זר שדיקליטיאנוס יכיר בפני
 יהודים העומדים תחת ממשלתו גבורת שונאיו אנשי מלחמתו ויזהירם מהם.
 לכן נראה שזח הטאמר הוא סתם ירושלמי ובעל הסיפור מסיים ואפי' כן לא
 מכסי וכו' (ועיי' ערוך ערך כס ג' אל תוכח לץ פן ישנאך לא תיכוס למקנא
 דלא ניסכך). ובב"ד שם איתא בזה"ל: אמר להון אפי' כן לא תבוזן לא ברוטי
 זעיר ולא בגולייר זעיר ע"כ, שינה הטאמר ללשון יותר מובן ושם אותו בפי
 דיקליטיאנוס.

לד' נ"ה ע"א.

עיי' ערוך ערך אביי שהשיבו ר' שרידא ובנו ר' האי לרבינו ניסים על
 שאלתו ששאל אית בפירושי דגבן כל רב מבבל וכל רבי מארץ ישראל והשיבו
 לו: ודאי כמו ששמעת כי ר' מחכמי א"י הסמוכין שם בסנהדרין שלהן דאמרינן
 לענין סמיכת זקנים דסמכין ליה וקרו ליה רבי ויהבין ליה רשותא למידן דיני
 קנסות ורב מחכמי בבל הסמוכין בישיבות שלהן ע"כ (ומה שאמרו מחכמי
 בבל הסמוכין בישיבות שלהן צ"ע לכאורה דהא אין סמיכה בחוצה לארץ
 וכדאיתא בבלי סנהדרין י"ד, אבל הכונה שנתמנה בישיבות בבלי להיות בתור
 הגדולים). ובזה נסתר מה ששערנו בתחילה שרבי הוא לבד בינוי כבוד. —
 והנה בזה מדוייק הרבה מה שאמוראי דבבל נזכרו בירושלמי בשם רב עיי'
 בפנים. אלא שלפעמים סמכו בא"י איזה חכמים אשר עלו לשם מבבל עיי'
 בבלי כתובות י"ז ע"א והם נקראים בירושלמי רבי כמו רבי אמי, רבי אסי,
 רבי זעירא, רבי ירמיה.

והממנה היה נקרא רבי, גם זקן. וקודם ההתמנות לא נקרא חכם דא"י
 לא בשם רבי ולא בשם רב עיי' פ"ד ערך שמואל בר בא וערך שמעון בר
 בא, והיה בכלל חבר. עיי' סנהדרין פ"א י"ח ריש ע"ג חבירים מהו ליכנס
 לעיבור החודש אמר ר' הושעיה חבר הוינא ואעלי ר' שמואל בר ר' יצחק
 לקידוש החודש ולינא ידע אין סלקית ממינינא אין לא וכו' אמר רב כהנא
 חבר הוינא ואעלי ר' תנחום בר חייה לקידוש החודש וסלקית ממינינא דדא
 אמרה שחבירים, נכנסין לקידוש החודש חבירים מהו ליכנס לעיבור שנה
 נשמיענה מהדא מעשה ברבן גמליאל שאמר יקרני שבעה זקנים לעלייה
 ונכנסו שמונה אמר מי הוא שנכנס שלא ברשות עמד שמואל הקטן על דגליו
 ואמר אני נכנסתי שלא ברשות הלכה נצרכה לי וכו' ע"ש. ומה שפשיטא
 ל"י להש"ס ששמואל הקטן היה חבר נראה ממה שלא היה נקרא
 בכינוי רבי.

וראינו להוסיף עוד איזה דברים בענין המינוי והמנויים. עיי' המינוי היה
 להממנה דין מוסחה, והיה לו רשות לדין איסור והיתר ודיני ממנות, גם היה
 לו דין זקן לענין שינתן לו דמי בשתו משלם כתובות פ"ד כ"ח ע"ד, ושאיין
 מגדין אותו אלא אם כן עשה כירבעם בן נבט מ"ק פ"ג פ"א ע"ד. — ולא היה

קמה

ממנין כ"א חכם אשר היה מושבנו בא"י, ואם היה בשעת ההתמנות בח"ל מינוהו ע"מ לחזור. עיי' ביכורים פ"ג ס"ה ע"ד רבנין דקיסרין אמרין ממנין זקני' בחוצה לארץ ע"מ לחזור ר' יצחק בר נחמן הוה בעזה ומנוניה ע"מ לחזור ר' זמינא הוה בצור ומנוניה ע"מ לחזור. ושמעון בר בא לא נחמנה כאשר היה בח"ל עיי' ביכורים שם, ונראה שלא היה דעתו לחזור וכן עולה ממה דאיתא שם דר' אבהו שלח לו שיבוא לא"י (ומה דאיתא בבלי סנהדרין י"ד ע"א דאין סומכין אם הסומכין בארץ והנסמכין בח"ל נראה דמיירי באין דעת הנסמך לחזור, כן עולה ממה שהביא הש"ס שם ראיה מר' שמן בר אבא והוא ר' שמעון בר בא עיי' ערכו, וע"פ הדברים אלה אין כאן מחלוקת בין הירושלמי והבבלי. ועיי' רמב"ם פ"ד מהל' סנהדרין הל' ו').

וההתמנות היתה ע"פ הנשיא וע"פ ב"ד וכדאיתא סנהדרין פ"א י"ט ע"א א"ד בא בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו כגון ר' יוחנן בן זכיי מינה את ר' ליעזר. וכו' חזרו וחלקו כבוד לבית הזה אמרו בית דין שמינה שלא לדעת הנשיא אין מינויו מינוי ונשיא שמינה שלא לדעת בית דין מינויו מינוי חזרו והתקינו שלא יהו ב"ד ממנין אלא מדעת הנשיא ושלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת ב"ד ע"כ. ולהמפורסמים בתורה היו אומרים דברי שבח בשעת ההתמנות עיי' בבלי כתובות י"ז ע"א.

לפעמים לא היו ממנים כ"א לדברים יחידים אף שהמנונה היה ראוי לדין בכל הדברים, עיי' חגיגה פ"א הל' ח' (ע"ו ע"ג). ולרוב לא מינו לראיית מוטי בכורות, וזה עשו לכבוד הנשיא. עיי' בבלי יומא ע"ח ע"א. ועיי' ירושלמי חגיגה שם רב מנחיה רבי להתיר נדרים ולראות כתמי' מן דדמך בעא גבי בריה מוטי בכורות אמר לו אינו מוסיף לך על מה שנחן לך אבא. ועיי' נדרים פ"י הל' ח' ובבלי סנהדרין ה' ע"א. — ולפעמים לא היו ממנים כ"א לזמן, עיי' ירושלמי חגיגה ונדרים שם: מהו למנות זקנים לימים נשמעניה מן הדא ר' חייה בר בא אתא לגבי ר' לעזר א"ל פייס לי לר' יודן נשייא דיכתוב לי חדא אינרא דאיקר ניפוק לפרנסתי לארעא ברייתא פייסיה וכתב ליה הרי שילחנו אליכם אדם גדול שלוחנו וכיוצא בנו עד שהוא מגיע אצלנו ע"כ. (ואפשר דהך כיוצא בנו הוא שיש לו רשות להתיר בכורות וזה הוא שמסים עד שהוא מגיע אצלנו).

ונראה שהיו ממנים לפעמים איזה חכמים ביחד וזה שהיה נקרא פיתקה בכורים פ"ג ס"ה ע"ד ר' זמינה הוה בצור ומנוניה ע"מ לחזור אופ' ר' יונה הוה בפיתקה ולא קיבל עלויי מתמניה אמר עד זמן דמיתמני ר' זמינה ר'. ועיי' לעיל ערך ר' זמינא. — ופיתקה פתרונו גורל ומה משמע קצת שהיו ממנים לבד מספר קצוב ביחד והחכמים אישר שמותם יצאו בגורל וכו' להיות מנויים. אך תענית פ"ד ס"ח ע"א איתא רבי הוה ממני תרין מינויין וכו' מדדמך פקיד לבריה אמר לא תעביד כן אלא מני כולתון כחדא ע"כ, לכן נראה ששם פיתקה מושאל להתמנות, כלו' להיות בגורל ותור המנויים.

ועוד מצינו כינוי כבוד מנילה פ"ד דאמר ישם ר' זעירא על ר' שמעון

ספרא דמרכנית אילו הוה ההוא ספרא ביומיי מניתיה חכים עיי לעיל ערך ספרא. ואפשר דחכים אחד עם רבי כלו סמוך.

ויש עוד פה להזכיר הא דאיתא מ"ק פ"ב הל' ג' ר' יצחק בי ר' ליעזר הוה מפקד לר' הושעיה בי ר' שמאי דהוה פרוש אין את ידע דאת מזבן ואילפא מורכא לך ואת אתי משתי גבן זבין ואי לא לא תזבין ע"כ. ונראה שפרוש אינו כינוי כבוד אלא בא לומר שהוא נזר הרבה במצוות ומרחיק את עצמו מכל גנדוד איסור. — ואין פרוש דזה המאמר ענין עם הפרושים הנזכרים במשנה וירושלמי ובבבלי.

לד' ס"א ערך אבוי.

ועיי בבבלי נדרים ס"ב ע"א אמר רבא שרי ליה לאודועי גפשיה באתרא דלא ידעי ליה וכו' והכונה בזה להודיע שהוא חכם ע"ש, וכונת המאמר של אבוי שהכאנו בראש הערך הוא להפך ת"ח צריך לפרסם את עצמו אם נוהגין בו כבוד יותר מלימודו. — וממה שלא הביא הבבלי זה המאמר דאבוי לא בנדרים ולא במכות סוף פ"ב נראה ג"כ להוכיח שאבוי דערך זה הוא אמורא דא"י ולא אבוי תלמידו דרבה.

לד' ע"א ערך בר קפרא.

אפשר שבר קפרא היה מאי קפרוס ועלה משם לא"י, ונקרא בר קפרא על אי מולדתו. וכן ר' אלעזר הקפר נראה שהיה מאי זה ונקרא הקפר על שם האי.

שם.

להערכים דאות ב' יש להוסיף: בני מדינחא. שבת פ"ב י"ג ע"ד וכתב ולא השופך אמר ר' חייה בר בא אילין בני מדינחא ערוטין סנין כד חד מינהון בעי משלחה מילה מסמריקין לחבריה הוא כתב במי מילין וההן דמקבל כתבייא הוא שופך דיו שאין בה עפץ והוא קולט מקום הכתב.

לד' ע"ח ע"א.

אחר ומזה נראה שר' זירא היה כהן יש להוסיף: וברכות פ"ה י"ב ע"ב איתא בפירוש שהיה כהן. עיי לעיל קל"ג ע"ב ושם הבאנו כל המאמר.

לד' ס"ב ע"ב סוף ערך ר' חייה בר אבא.

ועיי בבבלי כתובות ח' ע"ב כי הא דר' חייה בר אבא מקרי בגיה דדיש לקיש הוה ואמרי לה מתני בריה דדיש לקיש הוה.

ר' חייה בר אבא היה שונא הגדות. ירושלמי שבת פט"ז ט"ז ע"ג ר' חייה בר בא חמא חד ספר דאגדה אמר אי מה כתיב טבאות תקטע ידה דכתבתה. ואפשר שלא קפד אלא על כותבי ספרי הגדה, עיי לעיל פ"ג. ועיי בבבלי סוטה מ' ע"א.

לד' פ"ז סוף ערך ר' חנינה בריה דר' אבהו.

ועיי' יבמות פ"ב הל' ד' (ג' ע"ד) ר' זריקן בשם ר' חנינה אשת חמיו אסורה משום מראית העין אי תיטר תורה הרי דוד שנשא רצפה בת איה שנא' ואתנה לך את בית אדוניך ואת נשי אדוניך בחקך ע"כ. ובבבלי שם כ"א ע"א איתא בברייתא ומותר אדם באשת חמיו, ושם ע"ב איתא אמר רבא וכללא הוא חמותו ערוה אשת חמיו מותרת ע"כ, הרי דלשימת הבבלי פשוט דאשת חמיו מותרת. והתו' הביאו שם מעשה דר"ת פסק לאיסור וכהירושלמי נגד הבבלי, וכתב שם הר"ש ושם אחר כך אסרו עכ"ל פי' דהירושלמי מיירי בדורות האחרונים. והגאון בעל גודע ביהודה אשר כל הו' לא אנס ליה תימה הרבה על זה בהשו' כ"ז הלך אה"ע מהרורא קמא דאך אפשר לומר כן הלוא ר' חנינה בעל המיטרא זאת בירושלמי קדם הרבה לרבא דמתיר בבבלי אשת חמיו (עיי' לעיל ערך ר' חנינה שהיה בדור הראשון ורבא היה בימי ר' יונה, בדור הרביעי), לכן רצה להגיה בירושלמי ר' זריקן בשם ר' חנינה בריה דר' אבהו, ור' חנינה בריה דר' אבהו נזכר אח"כ בירושלמי שם וז"ל ר' ירמיה בשם ר' לעזר שני חורגים שגדלו בבית אחד אסורין להנשא מפני מראית העין אהא עובדא קומי ר' חנינה בריה דר' אבהו אמר יסבון כאתר דלא חכמין להון ע"כ. וגם בזה לא נחה דעתו של הגאון ז"ל דגם ר' חנינה בריה דר' אבהו קדם לרבא דהרי ר' אבהו היה תלמידו של ר' יוחנן ע"כ. ועיי' יש להשיב הלוא מצינו באיזה אמוראים שכניהם הגיעו להוראה שני דורות אחריהם ונראה שנולדו להם לעת זקנתם. אבל יש להביא ראיה ברורה שר' חנינה בריה דר' אבהו לא היה מאוחר לרבא דהרי ר' זריקן אמר בשמו כאשר הובא בזה הערך, ור' זריקן היה בדור השלישי ובדור הרביעי. וכן ר' חזקיה אשר היה בדור הרביעי אמר בשם ר' חנינה בריה דר' אבהו. וכבר הניח בעל נו"ב הדבר בתימה והסכים שהבבלי והירושלמי חולקין בדיון אשת חמיו.

לד' צ"ג ע"א ערך ר' יודה נשיאה א'.

אחרי אשר הובא הספר זה לבית הדפוס באו לידי החקירות אשר הקרו החכמים מאמזען¹⁾ ופרייס²⁾ על דיאקליטיניוס, על מסעיו ועל המלחמות אשר נלחם ועל שאר קורותיו. והחכם מאמזען העמיק הרבה להעמיד על מכונם זמן ומקום החוקים — פערארדנונגען — אשר יצאו מתחת יד דיאקליטיניוס והוכיח בכירור שנמצאו לו ג' פערארדנונגען מקיץ שנת ד' אלפים מ"ו. והיה אז בטבריא³⁾. והנה אין ספק שר' יודה נשיאה אשר דיבר עם דיאקל. הוא ר' יודה נשיאה א', ור' חייא בר אבא פסע על קברי דצור לראות

¹⁾ Th. Mommsen: Ueber die Zeitfolge der Verordnungen Diocletians. In den Verhandlungen der Berliner Academie J. 1860.

²⁾ Kaiser Diocletian und seine Zeit, von Th. Preuss. Leipz. 1869.

³⁾ Drei Verordnungen, unterzeichnet Mai 31. Jul. 14. Aug. 31. Tiberiade aus dem J. 286. Mommsen das. S. 423.

דיאקל. (עיי' ערך ר' חייא בר אבא פ"ב ע"א) שנת מ"ו, עת בוא דיאקל. לארץ הקדם בפעם ראשון בהיותו קיסר, (והחכם גרעטץ הלך בפעמי קלינטאן אשר טעה הרבה בזה ¹) ולכן נכנס בפרצה החוקה מאוד.) והגה דברי מאמזען ברורים מצד ראיותיו ואין להשיב עליהם. ובכ"ז יש כאן מקום ספק שכירושלמי איתא בהך מעשה דר' יודה נשיאה שדיקל. היה אז בפניים ושלח לר' יודה נשיאה לטבריא שיבוא לפניו לפניים, וכן משביעית פ"ט עיי' לעיל ב' ע"ב נראה שדיקל. היה בפניים. וגם מזה נראה הוכחה להשערתנו שאלה המעשים דפניים היו טרם היותו קיסר.

לד' צ"ד סוף ערך ר' יודה נשיאה ב'.

בכתבי הקיסר יוליאנוס אשר השאיר אחריו נמצאה אגרת מלאה דברי שלום וברכה אשר כתב אל היהודים ובתוכה אומר שכבר דיבר בזה אל האח יולאו הנשיא הנכבד מאוד (*Τουλὸν τὸν αἰδεσιμάτατον τὸν ἀδελφόν πατριάρχην παρηνεσα*). ובהשקפה ראשונה נראה שהנשיא יולאו זה הוא הלל בנו של ר' יודה נשיאה ב' וכן הסכימו כותבי קורות היהודים. אבל העומד על חשבון הנשיאים וימי מלכות של יוליאנוס יראה שא"א לומר כן, שהרי יוליאנוס מלך מן קכ"א עד קכ"ג ובימיו לא הגיע הלל לנשיאות כ"א אביו ר' יודה נשיאה ב' (או אבי אביו ר' גמליאל). ונראה בכירור שיש כאן ט"ס וצ"ל *Τουδαν* ב"מ *Τουλων* (והטעות בין אות δ ואות λ, וכן בין אות α ואות ο הוא מצוי בקל בכתב יונית) והכונה אל ר' יודה נשיאה ב'. ובענין טיבותיו של יוליאנוס ליהודים ובמה שרצה לבנות בהמ"ק בירושלים לא הארכנו, כי לא נזכר דבר מזה בירושלמי. (ואפשר משום שימי מלכותו היו אך מעטים, ובכנין בהמ"ק לא נתקיימה מחשבתו). וגם שם הקיסר זה לא נזכר בירושלמי כ"א בדרך העברה בעלמא נדרים פ"ג הל' ג' (ל"ז ע"ד). וההמאמר הובא שבועות פ"ג הל' ט' (ל"ד ע"ד) ושם איתא דיקליטיאנוס ב"מ לוליינוס דמ' נדרים. וכבר העיר ע"ז החכם גרעטץ שם צד 494.

לד' צ"ז סוף ערך ר' יוחנן.

וד' שרירא גאון אשר דבריו בנויים ברוב מקומות על אדני האמת קילע גם בזה אל השערה במה שכתב שר' יוחנן לא האריך ימים יותר מ'פ' שנה ומת שנת תק"צ לשטרות והוא שנת ד' אלפים ל"ט לב"ע. ולכן לא נזכר כלל ר' יוחנן עת בוא דיקליטיאנוס לא"י, כי דיאקל. בא לשם שנת מ"ו (ולפי השערתנו שהמעשים הנזכרים היו בעוד היותו שר צבא הוא בשנת מ"ג) ואז כבר מת ר' יוחנן. וזה מוכיח בבירור שר' יוחנן מת קודם מיתת ר' יודה נשיאה

¹) Mommsen das.: Clinton, der in den Fasti Romani annimmt, Diokletian sei erst im J. 297 nach dem Orient gegangen, hat geirrt. — Mommsen sagt ferner das. S. 349: Clinton hat sich nicht genügend mit dieser Partie beschäftigt.

קמו

א, דהרי ר' יודה נשיאה א' דיבר עם דיקלטייאנוס וכמו שהוכתנו בהוספות לר' יודה נשיאה א' — ועיי' סוף ערך ר' לעזר.

לר' ק"א ערך ר' יוסי ב'.

סוף פ"ג דעירובין איתא ר' אבהו אזל לאלכסנדריאה ואטעינן לולבין בשבתא שמע ר' מימר מן מי יכול להק' ר' אבהו בכל שתא ע"כ, (אחר שמע ר' חסר איזה תיבה ואפשר דצ"ל ר"י כלו' ר' יוסי, ונבלע היו"ד) ופירושו, ר' אבהו הלך לאלכסנדריאה וחל או י"ט ראשון של חג בשבת ואמר לאנשי אלכסנדריאה ליטול לולב בשבת, ושמע ר' (ר' יוסי והוא ר' יוסי א') ואמר הכי יכול ר' אבהו לומר להם כן בכל שנה, כלו' הכי יהיה שם ר' אבהו בכל שנה שיחול י"ט ראשון של חג בשבת, וא"כ יש לחוש לקילקולא שלא יהיו בקיאים בקיבועא דירחא ויטלו ב"ט ראשון בשבת. ואח"כ איתא שם ר' יוסי מישלח כתב להון וכו' וכמו שהכאנו בפנים, כלו' ר' יוסי חולק על הא דר' אבהו וסבר דאין ליטול לאנשי אלכסנדריאה ב"ט של חג שחל להיות בשבת אף שהם בקיאים בקיבועא דירחא (ונראה שזה היה קצת זמן אחד הק' מעשה דר' אבהו ואז כבר שלחו להם סדרי מועדות, ור' יוסי זה הוא ר' יוסי ב') מ"מ לא ישנו מנהג אבותיהם, ור' יוסי לא אמר זה לבד אנשילת לולב אלא על כל מה שהיו נוהגים משום ספיקא דיומא כלו' אכל ב' ימים טובים של גליות. — והיוצא מהא דר' אבהו שבא"י ששם היו בקיאים בקיבועא דירחא היו נוטלין לולב ב"ט ראשון של חג שחל להיות בשבת, דאל"כ איך עלה על לב ר' אבהו להתיר לבני אלכסנדריאה נשילת לולב ב"ט ראשון של חג בשבת. וזה כמאמר הבבלי סוכה מ"ג ע"א אינהו דידעי בקיבועא דירחא לידחי אין הכי נמי וכו'. אך זה לא קיימא שם במסקנא, דהכי איתא סוף ד' מ"ג וריש ד' מ"ד והא יום טוב ראשון דלדידן לא דחי ולדידהו דחי אמרי לדידהו נמי לא דחי ואלא קשיא הגי' תרתי וכו', דהרי דהש"ס מחליט דלא דחי בזמן שאין בית המקדש קיים גם לבני א"י, וזה נראה קשה מאוד שהרי מוכח מן הירושלמי שבא"י היו דוחין! — ואפשר דודאי בימים הראשונים היו נוטלין בא"י ביום ראשון שחל בשבת ואח"כ באו איזה חכמים והנהיגום שלא ליטול כיון דלבני בכל לא דחי וכדי שלא לעשות אנדות ועיי' רש"י ריש מ"ד ד"ה לדידהו. והיה זה כעין ר"ה שבתחילה לא היו עושין בא"י לדעת בעל המאור ריש ביצה כ"א יום אחד ואח"כ הנהיגום לעשות ב' ימים (אף ששם אין הטעם משום אנדות. ועיי' במלחמות ה' וברא"ש ריש ביצה). — וב' התירוצים של הש"ס בסוגי' שם אמת, הא דמשני מ"ג ע"א אין הכי נמי כלו' דדחי לדידהו זה היה בימים הראשונים קודם שהנהיגום שלא ליטול, והא דמסיק הש"ס ד' מ"ד דלדידהו נמי לא דחי נשנית בימים האחרונים (והא דמשני הש"ס מ"ד לא אידי ואידי בזמן שבית המקדש קיים כאן במקדש כאן בגבולין ולא מתרץ הא דתני מוליכין וכו' לבית הכנסת מיירי שלא בזמן בהמ"ק וקודם שהנהיגום צ"ל דבזמן מאוחר נשכח כבר שלולב היה ניטל מעולם אחר זמן בהמ"ק ביום ראשון שחל בשבת). — ואפשר

שהגך ב' סוגיות נשנו בעת אשר לא עלו בני כבל לא"י ולא ירדו בני א"י לכבל (ע"י הוספה לד' קל"ב) ולא ידעו בני כבל כלל מנהג א"י ולכן צידדו לכאן ולכאן.

לד' ק"ט ע"ב ערך כהנא.

וע"י ערוך ערך אב"י וז"ל אבל שמואל ודאי כיון דהוא רישא דהאמוראי ליקריה ומשום דכולהו שמעיה לא קריהו רב ולא אסתמך התם דליקרי רבי עב"ל, ונראה שגם מטעם זה נקרא ר' כהנא בירושלמי כהנא שהרי בפעם ראשון לא נישתהא שם הרבה וכמו שכתבנו בפנים, ואפשר שאחרי עלותו בפעם שנית לא חי הרבה ימים ולא היה שהות לסמכו, ולגודל מעלתו לא רצו לקוראו רב כהנא וקראו אותו כהנא, וכמו שכתב הערוך בענין שמואל.

לד' ק"י ע"ב ערך ר' לודה.

הירושלמי דורש גימטריא ונוטריקון. גימטריא: ברכות פ"ב ה' ע"א רבנן אמרי אהן סלכא משיחא וכו' ר' יהושע בן לוי אמר צמת שמו ר' יודן בריה דר' אייבון אמר מנחם שמו אמר חנניה בריה דר' אבהו ולא פליגי הושבנאה דהדין כחושבניה דהדין הוא צמת הוא מנחם. — שבת פ"ז ט' ע"ב ר' חנינא דציפורין בשם ר' אבהו אל"ף הדר למ"ד תלתין ה"א חמשה וכו'. — נוטריקון: תענית פ"ג הל' ג' (ס"ו ע"ג) בעון ארבעה דברים הגשמים נעצרין וכו' בעון שופכי דמים מניין כי הדם הוא יחניף את הארץ כי הדם הוא יחן אף על הארץ (וע"י ספרי פ' מסעי). — שם הל' ו' (ס"ו ע"ד) ולמה נקרא שמו נוב"י דו גבי דינא דמריה. — סנהדרין פ"א הל' א' מהו תותמו של הקדוש ברוך הוא ר' ביבי בשם ראובן אמת מהו אמת אמר ר' בון שהוא אלהים חיים ומלך עולם. — וע"י חרומות פ"ה הל' ג' (מ"ג ע"ג) אמר ר' אבהו כל ימינו היינו מועין בה כמקל הזה של סומא עד שלמדנוה מן חשבון גימטריא קבא כמה עבד עשרין וד' ביעין כמה סתא עבדא תשעין ושית ביעין וכו', ושם הכונה בפשוטו חכמת החשבון (ולא חשבון האותיות), אבל תיבת נוטריקון לא מצינו בירושלמי. ונראה שנוטריקון נכלל בגימטריא. (וע"י כספר משיב דבר לד' יעקב רייפמאן צד 18. ומה שהביא שם המאמר דר' לודה דערבנו „לישן גרמטיון הוא" ותמך ע"ז יסודותיו ע"ש, ספר שאינו מונה זנדמן לו כי הגי' בירושלמי ד' ויניציאה וקראקא גימטריון. ומה שדימה לחדש כי תונת הוא בל' א"ת כ"ש כבר קידמו בזה בעל קרבן העדה).

ודע דנראה שיש בהמאמר אשר הובא בערך זה איזה חסרון ועיקר שם החכם נשמט ע"י שגיאת הסופר. וכבר הראינו דוגמתו ערך ר' אבהו א' וע"י לעיל הוספה לד' יוסי ב', וכן נשמט שם האמורא סנהדרין פ"ד הל' א' אמר רבי תלמיד וותיק היה לרבי והיה מטהר את השרץ וכו' וכן במ"א. — גם נראה קצת שבמקום לודה צ"ל לודאה כלו' אותו חכם היה מן לוד (והיה זה החכם לבר מכונה על העיר לוד ע"י לעיל ר' ע"א).

לד' קל"ב ע"ב.

עיי' הוספה לד' יוסי ב' שבימים האחרונים של תלמוד בבלי (בימי הסבוראי או קרוב להם) לא ידעו בני בבל גם המנהג של א"י. וזה נהוה ע"י המלחמות הגדולות אשר היו בין הפרסיים ותחת ממשלתם היתה אז ארץ בבל ובין הרומיים אשר משלו בא"י, ולא עלו מבבל לא"י ולהפך. ומאז נברה יד הקאליפען ובאה א"י תחת יד מלכי ישמעאל עלו בני בבל לפעמים לא"י, ור' אחא משבחא בעל השאלות עלה לשם כאשר נבחר מר רב נטרון שמעיה לגאון וכראיתא באגרת ר' שרירא. ואעפ"כ לא נזכר הירושלמי בשאלות. ונראה שר' אחאי לא האריך ימים אחרי בואו לא"י. — והנה שנת תרכ"ה יצא לאור בווארשא סדר דרב עמרם ושם הובא הירושלמי בכמה מקומות. אך לאו מר בר רב אשי התם על ההוא סדר, גם לא הודיע המוציא לאור איך מצא הכ"י ומה הוא ומה הכתב המוכיח עליו. והרי ר' סעדיה גאון לא ידע הירושלמי עד אשר הביאו שלמן הקראי לבבל (עיי' בפנים) ור' עמרם קדם הרבה לרס"ג.

לד' קל"ד ע"ב רבינו נתן בעל הערוך.

רבינו נתן בעל הערוך מביא הירושלמי בכמה ערכים ונודע בהם עוצם ידיעתו וששערי הירושלמי היו פתוחים לפניו, וככ"ז נראה שעיקר כונת רבינו המחבר ז"ל לא היתה לבאר הירושלמי כ"א לברר על ידו המשנה וברייתא ותלמוד בבלי, וזה בין מלאכת בעל הערוך להבבלי למלאכתו להירושלמי. הגה כאשר נרד אל החיבור הגדול הזה בכלל יבורר לנו שהמחבר בא לבאר המלות הקשות במשנה ברייתא בבלי ומדרשים (ובפרט ברכות פסיקתא וילמדנו), וכאשר מורים הרבה ערכים, וגם לקבוץ מאמרים וענינים שונים אל ערך איזה שם המשותף לכולם. עיי' לדוגמא ערך אב, שם הובא אבוייני, האב זכאי בבתו בקידושיה בכסף וכו', אבוהן דכולהו דם, אב הטומאה דרבנן, אבות הטומאה דאורייתא, אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. וכן עשה בערכים אחרים. ובמקום שהענינים נפרדים לגמרי הפריד השם המשותף לכמה ערכים, — ובבחינה הראשונה נאמר הערוך הוא אוצר מלים (ווארטלעקסיקאן), ובבחינה השנית יאמר עליו שהוא אוצר ענינים (רעאללעקסיקאן). ומהבחינה הב' ג"כ שבא הערך לפרש מאמרי המשנה והברייתא. עיי' ערך אבר ב', אהל ב', אח ב' וכדומה, וכן בא לפרש מאמרי הבבלי והמדרש במקומות אין מספר. ומזה הענין ג"כ שעשה בעל הערוך ערך לשם פרטי להעיר על המדרש הקשור בו עיי' ערך אברהם, אהרן, אחאב, אחז ב', גלית, או במקום שמצא לתלות בו דברים המפיצים אור על כמה ענינים עיי' ערך אביי. — ומזה ג"כ שעשה ערך לפסוק מפסוקי חנ"ך עיי' ערך אזכיר משום ההלכה היוצאת ממנו, וגם עשה ערך לאיזה חיבה אשר עליה יסוד המדרש עיי' ערך כהחלונות.

וכאשר נדרוש על המקום אשר הכין בעל הערוך להירושלמי נראה

שהירושלמי לא הובא לדוב כ"א או לפרש המקרא עיי' ערך אדרמלק, או לפרש המשנה והברייתא עיי' ערך אג' ב', כבע, כלכל ב', כרך א', כרמלית וכו', או לפרש הכבלי עיי' ערך כבוד כוון, כרכשתא ב'. אבל לפרש מאמרי הירושלמי בפני עצמם כעין מה שמפרש המשנה וכו' לא בא. וגם לפירוש המלות לא מצינו כ"א ערכים מעטים, עיי' ערך אלנחתון, אפנקריסין (ושם נשאר המלה בלי פירוש), כינו, פקע א'.

ומצינו בהרבה מקומות שמביא מאמרים מן ב"ד, ילמדנו וכו'. ועיקר מקום מאמרים אלה הוא בירושלמי ובעל הערוך לא הביא הירושלמי. עיי' ערך אלטין בב"ד והקול נשמע בית פרעה ר' יוחנן ב"ד הוה אכיל אליטין וכו', והוא ירושלמי נדרים פ"ז הל' א' (והג"י שם חלטין וכן הוא בב"ד שלפנינו עיי' ר"ב מוספיא ערך חליטין). — ערך אלם א' יש מפרשים האלמנה שפתי שקר בשלשה ענינים והוא מפורש בב"ד איתפרכן איתחרשן אישחתקן ע"כ, והוא בירושלמי חגיגה פ"ב הל' א'. — ערך אפלוין ב' בריש ילמדנו כשהקב"ה רואה בתי ע"ז יושבין שלוין וכו', ועיקרו ירושלמי ברבות פ"ט י"ג ע"ג. — ערך ארגנטין א' בב"ד ויצא הראשון אתא הדין ארגנטין מנחך ומרקד קומי וכו', והוא בירושלמי סוף פ"ח דהרומות. — ערך ארלוגין בפסיקתא דהחודש למלך שהיה לו אורוליגין וכו', והוא בירושלמי ר"ה פ"א הל' ג' ג"ז ע"ב). — ערך ביב ובריש ב"ד מלך בשר ודם בונה פלמין במקום הביבין וכו', והוא בירושלמי חגיגה פ"ב הל' א'. — וגם במקום שמביא הירושלמי עם הב"ד וכו' מקדים לדוב המדרשים להירושלמי. עיי' ערך ארגנטין ב', דמס ד', דנסמס, כרן.

ונראה שבימי הערוך לא נפוצו עוד קונטרסי הירושלמי תחת אשר ספרי הרבות פסיקתא ילמדנו היו ביד כל. לכן מביא בעל הערוך הב"ד וכו' ואך כמעט מקומות מביא גם הירושלמי. ומה הטעם הסב עיקר מלאכתו להמשנה וברייתא ותלמוד כבלי ולא להירושלמי, ודי לו אם מביא הירושלמי לפרש המשנה וכו'.

ודע דבערך אכל איתא בזה"ל: אכלו ארי אין לנו בניטין בפ' מי שאחזו-בגמרא דרי זה גיטך מהיום פ"י כיון דאמר אם מתי מחולי זה אע"פ שאכלו ארי ומח לא נתקיים תנאו שהרי לא מת מאותו חולי והוא הדין נפל עליו הכית או נישכו נחש אכל אם התנה אם לא יעמוד מחליו ונשכו נחש דרי נתקיים התנאי כי לא עמד לפיכך זה גט וזה אינו גט ע"כ, והנה מה שפירש כאן בעל הערוך הוא מהירושלמי גיטין פ"ז הל' ד' ובעל הערוך פירש זה הפירוש מעצמו ולא הזכיר שהוא מהירושלמי! גם זה נראה זר שהכבלי גיטין ע"ג לא ירד לזה החילוק ע"ש ואין דרכו של בעל הערוך להביא פירוש מעצמו והוא נגד הכבלי. לכן נראה כבירור שחסיין פה בערוך ב' תיבות וכצ"ל שלחו סתם אכלו ארי אין לנו בניטין וכו', והעמיק בעל הערוך לומר דהפירוש של אכלו ארי אין לנו הוא שהרי לא נתקיים תנאו שהרי לא מת מאותו חולי, וחס הוא א"י וכידוע, מעתה זה שלחו סתם אכלו וכו' הוא מה שנאמר בירושלמי ולא היה צורך לבעל הערוך להביא הירושלמי.

מפתח.

א.

אב. האב נקרא על שם בנו אם הבן אדם מפורסם. ר' קכ"ז ערך רב שמואל בר רב יצחק.

רב אבא הוא רבה דבבלי וזכר בירושלמי רק בקצת מקומות. נ"ה ע"ב. ר' אבא מרי ונקרא נ"ב ר' אבמרי בדור (הרביעי ובדור) החמישי. התיר פיתא לארסקינס. — ונמצאים לו כמה מאמרים. נ"ה. נ"ז.

ר' אבא מרי אחוי דר' יוסי נראה קצת שהוא אחד עם ר' אבא מרי. נ"ז ע"א.

אבא בר אבהו ע"י ערך רב.

אבא בר בא ונקרא ג"כ רבה בר בא הוא אבא דשמואל דבבלי וחי בימי רבי ור' יהודה נשיאה. נ"ז וע"י אבא אבוי דשמואל.

אבא בר רב הונא הוא רבה בר רב הונא דבבלי ובימי ר' חסדא. — לא עלה לא"י. נ"ז ע"ב.

אבא כהן בר דליא ונקרא בבבלי אבא כהן בדולא. נ"ז ע"א.

אבא בר חנה אבוי של אבא בר בר חנה. בבבלי ולא עלה לא"י. — בר פלוגתא דרבנן. נ"ז ערך אבא בר בר חנה.

אבא בר בר חנה בבבלי. עלה לא"י ולמד שם אצל ר' יוחנן וחזר לבבל. נ"ז.

ר' אבא בר יוסף הוא רבא דבבלי וזכר אך מעט מזער בירושלמי. נ"ז ע"ב. ר' (כצ"ל ולא רבי) אבא בר ירמיה ברור השני תלמידו של רב ור' זעירא אמר בשמו. נ"ז. נ"ח.

ר' אבא בר כהנא ברור השלישי. בעל אנדה ונלחם בעדה. נ"ח ע"א.

אבא אבוי דשמואל הוא אבא דשמואל דבבלי. ע"י אבא בר בא. ולא עלה לא"י. נ"ח ע"א.

ר' אבהו א' בעל אנדה. נ"ח ע"ב.

ר' אבהו ב' ברור השלישי. מתלמידי ר' יוחנן האחרונים והיה חביב לרבי יוחנן. — מושבו היה בקיסרין. ונמצאו לו כמה מאמרים בכל מסכתא.

אהב להעמיק בהשכונות. — אמר בשם ר' יוחנן, וגם בשם ר' שמעון

בן לקיש ור' אלעזר ור' יוסי בן חנינה. — ר' זעירא היה כעין תלמיד

חבר לר' אבהו. ר' ירמיה שאל לפניו. ר' יונה ור' יוסי תלמידיו. —

ר' אבהו היה קרוב למלכות והיו לו ויכוחים עם אנשי האמונה החדשה. —

בימיו היה נשיא ר' גמליאל בנו של ר' יהודה נשיאה. — ר' אבהו

התיר לבני אלכסנדריאה ליטל לולב ביום טוב הראשון של חג שחל
 להיות בשבת. ג"ח עד ס'. הוספות קמ"ז ע"א.
 ר' אבודמא נחותא בדור השלישי. היה רגיל לילך לכבל ואפשר שהוא
 ר' דימי הנזכר בכבלי. ס' ע"א.
 ר' אבין א'. ר' לעזר אמר בשמו. ס' ע"ב.
 ר' אבין ב' וכבלי נקרא רבין, בדור הרביעי ובדור החמישי. היה רגיל לילך
 לכבל, ואמר בא"י בשם רבנן דתמן. ס' ס"א.
 אב"י. אב"י דירושלמי אינו אב"י דכבלי. ס"א ע"א. קמ"ה ע"ב.
 ר' אבינא בדור השלישי. ועוד נזכר ר' אבינא אחר שחי בדור מאוחר.
 ס"א ע"ב.
 ר' אברהם בן רוד (ראב"ד) מפרש הירושלמי בכמה מקומות. קל"ד ע"ב.
 אנדה ע"י הנדה.
 ר' אדא בר אחוה הוא ר' אדא בר אהבה והיה כעל מעשים טובים.
 ס"א ע"ב.
 ר' אחא בדור הרביעי. היה מלוד ונזכר בהרבה מקומות. ס"ב ע"א.
 אחרונים. האחרונים לא עסקו הרבה בירושלמי ממות מר"י קארו ואילך.
 קל"ג סוף ע"ב. קל"ד.
 ר' אילא, איליי, אלי, אילעא ע"י ערך ר' הילא.
 ר' איסי א' וכבלי ר' אמי וכן לפעמים בירושלמי, תלמידו של ר' הושעיה
 ור' יוחנן וחכם מסודס. — הלך אצל זבניה מלכתא להציל זעיר בר
 חינא. ס"ג.
 ר' איסי ב' וכבלי ר' אמי, בדור השלישי ובדור הרביעי, והיה עם ר' יהודה
 נשיאה ב'. (וע"י תר' ע"ז ל"ג ע"ב). ס"ג ע"ב.
 ר' אליה ווילנא מפרש הרבה מאמרי הירושלמי בספרו שנות אליהו ובשאר
 ספריו. קל"ז ע"א.
 ר' אליהו מווישניצא עשה פירוש לס' זרעים ולאזיה שאר מסכתות
 דירושלמי. קל"ה ע"ב.
 אלכסנדריא שם היו חכמי חורה. ר' ע"ג.
 ר' אלעזר אזקרי עשה פירוש להירושלמי מס' ברכות. קל"ה ע"ב.
 אסורא. בירושלמי תרין אמוראין, תלתא אמוראין. — דרך הכבלי בזה.
 ל"ח ע"א.
 ר' אמי כבלייא בדור הרביעי ואמר הרבה פעמים בשם רבנן דתמן. — קרא
 לר' אנא רבותינו שבא"י. ס"ד ע"ב.
 ר' אסי, אסא, איסי ע"י ערך ר' יוסי א'.
 אריסטון כעין סאטריציער ברומי. — האריסטונים הוקמו ע"י הקיסר יוליאנוס
 והיו מבית הנשיא. ס"ה ע"א.
 ארסקינס שר צבא רומי שולח מנאללוס נגד היהודים בדרום. — לבו לא
 היה רע ליהודים ולא שרף ס"ת. — היה ב' פעמים בסוריא. ב'. ג'. צ"ח.
 ארסקינס שם איש יהודי ור' אנא מרי ותבריו הורו ליה. ג"ה ערך ר' אנא מרי.

קג

ארץ ישראל. בארץ ישראל השתמשו בל' סורסית ובל' יונית. — הברת
אנשי א"י רכה. ז. ח.

ב.

ר' בא א' בדור השלישי. ירד לבבל וחזר לא"י ואמר כמה פעמים בשם
רבנן דתמן. ס"ה ע"ב.

ר' בא ב' בדור השלישי ובדור הרביעי. חברו של ר' ירמיה ור' ירמיה נהג
בו כבוד. — ר' יונה ור' יוסי שאלו לפניו. — עלה מבבל לא"י.
ס"ה. ס"ו.

ר' בא בר זכדא בדור השני (וקצת בדור השלישי) וגדול בדורו. ירד לבבל
וחזר לא"י. ס"ז ע"ב.

ר' בא בר כהן בדור החמישי. תלמידו של ר' יוסי ב' ושאל גם לפני
ר' יונה. ס"ז ע"א.

ר' בא בר סמל ובבבלי ר' אבא בר ממל בדור השלישי. בן א"י ושאל כבר
לפני ר' הושעיה. — נזכר הרבה בירושלמי ובבבלי. ס"ז.

בבלי מבבל באו הרבה חכמים ותלמידים לא"י. — הברת אנשי בבל
קשה. ז. ח.

בבלי קבעו להם בית הכנסת כציפורין. ס"ז ע"ב.

בבלי (תלמוד) לשונות וסגנון המיוחדים להבבלי. — הטעם למה שמגיה
הבבלי בקל המשנה. — הבבלי סובב בכלל על שני אופנים. — הבבלי
מעטיק מן הירושלמי ונחית חד דרגא יותר. — הקושיות והתירושים
אשר הושמו בבבלי בפי האמוראים לא יצאו לפעמים מפהם. —
הסיגנון פליגי בה תרי אמוראי לא נמצא בבבלי כ"א בהוספת תי'
במערכא. י"ח. כ"א. כ"ח. ל"ג. ל"ה. ל"ט.

ר' בון נזכר הרבה בירושלמי ואינו אחר עם ר' אבין. ס"ז ע"ב.

ר' בון בר חייה תלמידו של ר' זעירא ור' הילא וחברו של ר' ירמיה ודיבר
ס"א"פ עם ר' מנא. ס"ז. ס"ח.

ר' בון בר כהנא בדור השלישי ומן החכמים המפורסמים בדור הרביעי. ס"ח ע"א.

ר' ביבי בדור השלישי ונזכר בירושלמי ובבבלי. ס"ח ע"ב.

בירא שם מקום ואיזה חכמים נקראים על שמו. עיי' ערך עולא בירייה.
ר' שמלאי דבירא.

בית רבי. המשנה של בית רבי. י"ט ע"א. כ' ע"א.

ר' בנייה בדור הראשון. חכם מפורסם ובית מדרשו נקרא על שמו. ס"ט ע"א.

בני מדינחא. כתב שלהם. הוספה קמ"ה ע"ב.

בצרה. עיר בדרך בבל לא"י והרבה חכמים הלכו לשם. צ"ט ערך ר' יונה
בוצרייה.

בראשית רבה. הירושלמי והבראשית רבה זה לעומת זה. — משנה לפעמים
הסדר של הירושלמי. נ"א. נ"ב.

ברייתא. גי' הברייתא בירושלמי משונה לפעמים מגי' הברייתא בבבלי. —
 כרייתות ידועות לירושלמי ולא לבבלי ולהפך. — הש"ס מוסיף לפעמים
 פירוש על הברייתא ומכליע אותו בדברי הברייתא. — מאמרים בבבלי
 בל' ברייתא ובירושלמי הם מימרי דאמוראי. — הברייתא שבירושלמי
 נראה לפעמים עיקר נגד אותה ברייתא בבבלי. — גי' הירושלמי
 בכרייתא בכמה מקומות שלא בדיוק. — הירושלמי מביא לפעמים רק
 עיקר ענין הברייתא. — הירושלמי משטיט לפעמים שם התנא מן
 הברייתא.
 כ"ב עד כ"ז.

ברבי הוא כמו בי רבי כלר בני הישיבה. והוא ג"כ כינוי כבוד וכן בי רבי.
 ע' ע"א.

בר אביי פתרונו שליח ציבור. שם.

בר דלייה שם מקום והיה שם בית ועד לחכמים. שם.

בר פדייה בדור הראשון. בן אחותו של בר קפרא. ר' יהושע בן לוי אמר
 הרבה פעמים בשמו. — הלכותיו נאמרו לפעמים בבבלי על שם בר
 קפרא. ע' ע"ב.

בר קפרא תלמידו של רבינו הקדוש היה שונה משניות וברייתות. — ישב
 בדרום ור' הושעיה ב' הביא ברייתות שלו לצפון. — נקרא בר קפרא
 על שם אי טולדתו. ע"א. קט"ה ע"ב.

ג.

הגאונים הראשונים לא עסקו בירושלמי. קל"ב ע"א.
 נאללום איש רע מעללים הוקם לשלטון בארצות הקדם ע"י הקיסר קאנסטנטינוס
 והחריב הדרום. — נזר על היהודים שלא להתענות ביה"כ. ב' וצ"ח
 ע"ב (בתוך ערך ר' יונה).

גיטטריא. קמ"ז ע"ב.

גירדאי כינוי ליהודים היושבים בגירד. ע"א ע"ב.

גמליאל זוגא בדור השני. נזכר איזה פעמים. ע"א. ע"ב.

ר' גמליאל בר' א' בנו של רבינו הקדוש. ביקש להנהיג דמאי בסוריא.
 ע"ב ע"א.

ר' גמליאל בר' ב' בנו של ר' יהודה נשיאה, בימי ר' אבהו. שם.

ד.

ר' דוברוש אשכנזי חיבר ס' שערי ירושלמי לס' זרעים. קל"ה ע"ב.

ר' דוד פרענקל חיבר פירוש לס' מועד ולס' נשים ולאיזה שאר מסכתות
 דירושלמי וקראו קרבן העדה. קל"ה ע"א.

דור. משך דורות האמוראים דירושלמי וסדר הדורות. נ"ד ע"ב. נ"ה.

דייני נהרדעא בימי רבינא הראשון ונראה שלא היו נחשבים הרבה בעיני
 חכמי א"י. ע"ב ע"ב.

קנא

דיקליטיאנום הצר לבני פניים ולר' יהודה נשיאה. — היה טוב ליהודים אחרי הגיעו למלכות.
 ר' דניאל בריה דרב קטינא בדור השלישי, כבלאי וחברו דר' זעירא. ע"ג ע"א.
 דפוס ויניציאה. קל"ח. קל"ט.
 דפוס זיטאמיר. ק"ס.
 דפוס קראטאשין. שם.
 דפוס קראקא. קל"ט ע"ב.
 דרום. בדרום א"י ישנו כמה יהודים. — שם כולל לחלק יהודה ושם פרטי להגבול הקרוב לאדום. — בדרום ישנו חכמים גדולים. — היהודים בדרום מרדו בנאללום ואז נחרבה הדרום וגלו חכמי דרום למבריא.
 ב' ע"ב. ג' ע"א. ה' ע"ב. ו' ע"א.
 דרוםאי שם לקביצת החכמים אשר ישנו בדרום. — בבבלי נקראים זקני דרום.
 ר' ע"א. ע"ג ע"א.
 דרך ארץ מס' דרך ארץ היתה ידועה להירושלמי.
 קכ"ח ע"א (בתוך ערך ר' שמעון בר בא).
 דרשת המקרא בחילוף אותיות להלכה בירושלמי. מ"ט ע"א.

ה.

הגדה. תכלית ההגדה. — דרך דרשה בהגדה בירושלמי. — הגדות בעניני רפואה בירושלמי ובבבלי. — סיפורים בירושלמי ובבבלי. — להבבלי יש יתר שאת בכח המליצה. — הגדות בבבלי ועיקרן בירושלמי ולהפך. — דורשי הגדות באו לפעמים מגליל לבבל. — הגדות הירושלמי והמדרש רבה.
 מ"ט עד נ"ג ע"ב.
 ר' הונא א' כבלאי, תלמידו דרב. שמואל שאל ממנו הלכה. נזכר בהרבה מקומות בירושלמי ובבבלי.
 ע"ג ע"א.
 ר' הונא ב' בדור הרביעי ועלה מבבל. — תלמיד חבר דר' ירמיה ואמר בשם ר' הונא א'.
 ע"ג ע"ב.
 ר' הונא רובא דציפורין אמר בשם ר' יוחנן ואחרים אמרו בשמו. — טעות הבראשית רבה בהבנת ת"י רובה (רבה).
 ע"ג ע"ב. ע"ד.
 ר' הונא צפורה נזכר בבבלי ולא בירושלמי ובירושלמי נקרא ר' הונא סתם.
 ע"ד ע"א.
 ר' הושעיה רבה ובבבלי ר' אושעיא מסדר התוספתא ונקרא אב המשנה. — למד אצל ר' חייא ובר קפרא. — מושבו היה בציפורין וקודם לכן בדרום. — מגדולי תלמידיו ר' יוחנן ואמר בשמו, וכן ריש לקיש ור' אלעזר. — היה בישיבה עם ר' יהודה נשיאה. — גדול במעשים טובים. ע"ד. (ועיי' כ"ה ע"א שאסף גם ברייתות המתנגדות לברייתות דר' חייא.)
 ר' הושעיה (חברון דרבנן) בדור השלישי. הביא מתניתא דבר קפרא מן דרוםא.
 ע"ד. ע"ה.

ר' הושעיה ב' ר' שמי בדור החמישי. היה פרוש. ע"ה ע"א. הוספות קמ"ה ע"ב.
 ר' הילא ראש המדברים בדור השלישי עם ר' זעירא ור' זעירא שיבחו מאוד. —
 רבם של ר' יונה ור' יוסי. ע"ה ע"ב.
 ר' הלל ב' ר' וולס כתב פירוש איזה הלכות על פינקסיה. ע"ו ע"א.
 ר' הסנונא דבבל בדור הראשון. שם.
 ר' הסנונא בדור השלישי. בבלי ותלמידו דר' יהודה. — היה ספקד
 לחברייא. ע"ו ע"א ע"ב.

ו.

ר' ווא ע"י ר' בא.

ז.

זבדי בן לוי בדור הראשון ור' יוחנן אמר בשמו. ע"ו ע"ב.
 ר' זבירא טראה שהיה בדור הרביעי. — ר' זביר דבבלי לא נזכר בירושלמי.
 ע"ו. ע"ז.
 ר' זכאי דאלכסנדריאה בדור החמישי. שלח שאלות מאלכסנדריאה לא"י
 והיה בעל השבונות. ע"ז ע"א.
 זעור בר חיננא בדור השני. אמר איזה הלכות. נשנה בספסופא. (ויש
 להוסיף על הערך: שביעית פ"א הל' ד' ר' זעירא בר חיננא ובלבד שלא
 יפחות מחשבון מחושעים ע"כ, ונראה בבירור שהוא זעיר בר חיננא).
 ע"ז ע"ב.

ר' זעירא א' בדור השלישי. עלה מבבל לא"י. קורותיו בהגיע לשם. —
 למד בא"י אצל ר' אלעזר ונמ אצל ר' אסי. — לר' אבהו היה כעין
 תלמיד חבר ור' אבהו נהג בו כבוד. — הלך לדרום ודיבר עם ר'
 סימון. — היה במיתת ר' יהודה נשיאה א'. — בבבלי באים הרבה
 מאמרים אשר אמר בא"י. — חבדיו גדולי דור השלישי, ותלמידיו ר'
 ירמיה ר' יונה ר' יוסי. — מידותיו. — סת בא"י. ע"ח. ע"ט.
 ר' זעירא ב' בדור החמישי. תלמידו של ר' ירמיה ואמר הרבה פעמים בשמו.
 ע"ח ע"ב.

ר' זעירא תנאי. ע"ט ע"א.
 (זעירי דבבלי נפקד בירושלמי. ע"ט ע"א בתוך ערך ר' זעירא ב').
 ר' זריקן בדור השלישי. בבבלי נקרא ר' זריקא וכן לפעמים גם בירושלמי. ע"ט.

ח.

ר' חביבה אמר בשם רבנן דתמן. — אינו ר' חביבא הנזכר בבבלי. ע"ט ע"ב.
 ר' חגי הגיע להוראה בדור השלישי והיה חכם ספורסם בדור הרביעי וגדול

קנב

- מ"י יונה ור' יוסי. — נמצאים לו הרבה מאמרים והיה רגיל לומר משה. ע"ט. פ'.
 חזקיה מגדולי האמוראים הראשונים. עלה עם ר' חייא אביו לא"י ונקבר שם. — מאמרו בירושלמי ובבבלי. — יש מקום ספק אם היה רבו של ר' יוחנן. פ'. פ"א.
 ר' חזקיה בדור הרביעי. תלמידו של ר' ירמיה ואמר הרבה פעמים בשמו. — שמע מפי ר' אבהו ואמר בשמו. גם אמר בשם ר' הילא ור' אחא. — חברו של ר' יוסי ב' ורבו של ר' מנא. — מאמרו רבו מאוד ונזכר ג"כ בבבלי. פ"א ע"א.
 ר' חייא סידר התוספתא ובתחילה עלה בדעתו לסדר משנה שלימה. כ"ד. כ"ה. הירושלמי והבבלי מלאים מגדול תורתו ומעשיו. — בעלי פלוגתא דר' חייא. — הלך לדרום. פ"א ע"ב.
 ר' חייא בר אבא בדור השלישי. עלה מבבל לא"י. — רבותיו. — הלך לראות דיאקליטיאנוס. — הלך לח"ל מחוסר מחיה. — מושבו היה בטבריא והלך לציפורין לצור לדרום ולרום. — האריך ימים והיה אצל מיתת ר' יהודה נשיאה. — חבריו. — ר' שמואל בר ר' יצחק קיבל עליו אבילות. — סתם ר' חייא הוא ר' חייא בר אבא (אם לא שמקומו מוכיח עליו שהוא ר' חייא מסדר התוספתא). — היה שונא הגדות. פ"א. פ"ב. קמ"ה ע"ב.
 ר' חייא בר אדא א' בר אחתיה דבר קפרא ותלמידו של ריש לקיש. פ"ב ע"ב.
 ר' חייא בר אדא ב' תלמידו של ר' מנא ב' ושאל כמה פעמים לפניו. שם.
 חייה בר בון הוא ר' חייא בר אבין דבבלי, ובירושלמי נזכר רק לפעמים. פ"ג ע"א.
 ר' חייה בר יוסף בדור השני. עלה מבבל לא"י וחולק עם ר' יוחנן. שם.
 חילפיי ובבבלי אילפא חברו של ר' יוחנן. — קורותיו. — מצינו לו הרבה מאמרים בעניני קדשים. — אסף ברייתות והביא קצתן על הספר. — לא ידע כ"א ברייתות דר' חייא. פ"ג. פ"ד.
 ר' חיינא בדור הרביעי ונזכר בהרבה מקומות. — שני חכמים נקובים בשם זה. פ"ד.
 חכמי בכל החזיקו במשנה של חכמי טבריא. כ"א ע"ב. — נהנו כבוד גדול בחכמי א"י. — נזכרו בירושלמי בשם רבנן דתמן או תמן. מ' ע"א.
 חכמי גוים בדין נחלת בן ובת. פ"ה ע"א.
 חכמי ארץ ישראל עסקו הרבה בדיני טומאות וטהרות. ל"ד ע"א. — נזכרו בבבלי בשם מערבא או תם. מ' ע"א. — נשאו ונתנו הרבה בדברי חכמי בבל. מ' ע"ב. — חכמי א"י ידעו לבבל. מ"ד ע"א. — עסקו הרבה בס' קדשים. מ"ה ע"ב.
 ר' חלבו בדור הרביעי. נזכר הרבה פעמים. פ"ה ע"א.
 ר' חמא אבוי דר' הושעיה שני חכמים נקובים בשם זה, האחד חי בדור הראשון ומושבו היה בדרום, והשני בדור השלישי ומושבו בטבריא. פ"ה ע"ב.

ר' חנינה. תלמידו של רבי ורבי צוה לבנו שימנה ר' חנינה בראש. — היה
 מבבל ועלה כנעדותו לא"י וישב כציפורין. — אמר בשם רבי ושמע
 מפי בר קפרא ור' חייא. — חבריו. — תלמידו. — היה עניו מאוד.
 גם לא אמר הלכה למעשה אם לא שמע אותה בבירור מפי רבי. —
 מאמריו גדולים ורבים. — האריך ימים ומת אחר רב ושמואל. פ"ו. פ"ז.
 ר' חנינה בריה דר' אבהו בדור השלישי. פ"ז ע"ב. קמ"ו ע"א.
 ר' חנניה א' בדור השלישי, נקרא לרוב חברון דרבנן. — ר' חני ור' ירמיה
 אמרו בשמו. ר' יונה תלמידו. — היה חכם מפורסם ונזכר ג"כ בבבלי. פ"ח.
 ר' חנניה ב' בדור החמישי. תלמיד חבר לר' מנא. פ"ח ע"ב.
 ר' חסדא נזכר הרבה בירושלמי ובבבלי. — המאמרים בשמו בירושלמי הם
 לפעמים מאמריו בבבלי ולפעמים מתנגדים להבבלי. — לא עלה מימיו
 לא"י. — בירושלמי נושא ונותן הרבה בס' זרעים. — נקרא ג"כ בשם
 ר' חסדאי. — עירבוב הסופרים בזה. פ"ט. צ'
 ר' חסדיי הוא ר' חסדאי. ונראה שנזכר גם בבבלי. צ' ע"א.

ט.

טיב ריה. בראשונה לא ישבו בה הרבה חכמים ומימות ר' יוחנן ואילך היתה
 עיקר בית ועד. ג' ע"ב. — חכמי טיב ריה העמידו המשנה על מכונה.
 כ' ע"ב. — ר' אבהו שלח בנו לטיב ריה ללמוד תורה. ג"ט ע"א.
 ר' טבי בדור הרביעי ואמר בשם ר' יאשיה. צ' ע"ב.
 ר' טבלאי, בבבלי ר' טבלי, חי בימי ר' נחמן. שם.

י.

ר' יאשיה בדור השלישי. תלמידו של כהנא ובנו של ר' ינאי. צ' ע"ב.
 יהודה בר חייה בנו של ר' חייא וחתנו של ר' ינאי. נקרא ג"כ בל' כבוד
 בי רבי. צ"א ע"א.
 ר' יהושע דרומי בדור הרביעי. עלה מן הדרום מפני חמת המציק ולמד
 לפני ר' יונה. צ"א ע"ב.
 ר' יהושע בן לוי בדור הראשון ובדור השני. מושבו בדרום. — חבריו. —
 תלמידו. יש מקום ספק אם גם ר' יוחנן מתלמידו. — מאמריו רבים
 בירושלמי ובבבלי. — בבבלי מכות יחסו לו מאמרים אשר קצתם לר'
 יהושע דרומי. — גודל רוח ישרותו. — בבבלי באים סיפורי נפלאותיו
 ולא נזכרו בירושלמי. צ"א. צ"ב.
 ר' יהושע בנבנשתי חיבר פידוש לאיזה מסכתות הירושלמי, ושם הפירוש
 שדה יהושע. קל"ה ע"א.
 ר' יודה נשיאה א' הוא הגדול בנשיאים של בית רבי. ב' ע"ב. — נזכר
 במשנה ונקרא בנ' מקומות רבותינו. — תלמידו של ר' חייא וחברו של

קנ

ר' הושעיה וגם ר' יוחנן היה מכני חבורתו. — ריש לקיש אמר הרבה פעמים בשמו. — חכמי דורו נהגו בו כבוד מפני הנשיאות. — מידת ענותו. — המקרה שקרה לו עם דיקליטיאנוס. — לא נקרא רבי כ"א בפי בני דורו ובפי תלמידיו. — האריך ימים ומת אחר מות ר' יוחנן. צ"ב עד צ"ד.

ר' יודה נשיאה ב' בדור הרביעי וכדור החמישי. דבריו היו עם ר' ירמיה ועם ר' איטי ב' ור' מנא ב'. — משך ימי נשיאותו. — הקיסר יוליאנוס כתב לו אגרת שלום. צ"ג. צ"ד. קמ"ו ע"ב.

ר' יודה בר חנינה בדור השני וריש לקיש אמר הרבה פעמים בשמו. צ"ד ע"ב.

ר' יודה בר שיסס רבנן דקיסרין אמרו בשמו. שם.
ר' יודן בדור הרביעי, נזכר הרבה פעמים. — תלמידו של ר' בא ורבו של ר' מנא. צ"ה ע"א.

ר' יודן ב' ר' שלום בדור הרביעי, ונמצאים לו הרבה מאמרים בהגדה. צ"ה ע"ב.

ר' יוחנן מסדר הירושלמי לדעת הרמב"ם והכונה בזה. מ"ז. מ"ד. קמ"ו ע"ב. שימש כילדותו רבי גם ראה ר' שמעון בן אלעזר. — רבותיו. — הירושלמי והבבלי מלאים מאמרו והרבה הלכות דס' קדשים הן לר' יוחנן. — מצינו לו מאמרים אשר הם עיקרן של תורה. — סבדיל בין הדבר הנאמר בפירוש בתורה ובין הלכה הנובעת מן מדרש המקרא. — דברי ר' יוחנן בהגדה. — מידותיו. — בנערותו היה בקיסרין (ואח"כ כציפורין) ובסוף קבע ישיבתו בטבריה ושם ישב עד יום מותו. — תלמידיו הראשונים והאחרונים. — ר' יוחנן מת בן ס' שנים תק"צ לישראל. צ"ה עד צ"ז.

ר' יונה בדור הרביעי. ראש המדברים ובפרט בס' זרעים. — רבותיו. — ר' יוסי חברו וביניהם ברית אהבה. — זכה לכמה תלמידים. — מאמרו בהלכה ובהגדה. — מידותיו. — ר' יונה ור' יוסי הלכו לקבל פני ארסקינס באנטוכיא. צ"ח. צ"ט.

ר' יונתן בדור הראשון וכדור השני. חברו של ר' ינאי ור' חנינא ור' יהושע בן לוי. נמצאו לו הרבה מאמרים ור' שמואל בר נחמן אמר לרוב בשמו. צ"ט.

ר' יוסה, יסה, יסא עיי' ערך ר' יוסי א' ר' יוסי ב'.
ר' יוסי א' הוא ר' אסי דבבלי תלמידו של רב ושמואל. ועלה מבבל לא"י ושם היה מגדולי תלמידי ר' יוחנן. — גשכה בספסופא וריש לקיש הצילו. — דרך לימודו עם תלמידיו. ק.

ר' יוסי ב' חברו של ר' יונה ונזכר בהרבה מקומות. — היה לו משא ומתן של הלכה עם החכמים דאלכסנדריאה. — היה בקי בקביעת החודש ע"פ החשבון. — בימיו היו מקדשין בא"י ע"פ הראייה. — נזכר גם בבבלי ושם נזכר גם שם אביו. — חזר על לימודו במהדורא תניינא. ק"י. ק"א. קמ"ז ע"א.

יוסי מעוני קינתר בית הנשיא וגם פני הנשיא לא נשא. ק"א ע"ב.
 ר' יוסי בי רב בון בדור החמישי. סוף גדולי האמוראים דא"י והארץ ימים
 מר' מנא. — אמר בשם האמוראים הקודמים לו וגם בשם רבא. —
 נזכר גם בבבלי.
 ק"ב ע"א.
 ר' יוסי בי ר' חנינה מתלמידי ר' יוחנן הראשונים. — אמר בשם ר"ש בן
 לקיש. הלכותיו רבו בירושלמי ובבבלי ונקרא בבבלי נחית לעומקא
 דדינא.
 ק"ב ע"ב.
 ר' יוסף הוא ר' יוסף דבבלי. — הסופרים טעו לפעמים וכתבו ר' יוסף כמ'
 ר' יוסי ולהפך.
 ג"ג ע"א.
 ר' יוסף קארו (בעל כ"מ) מפרש בכמה מקומות מאמרי הירושלמי. קל"ה ע"ב.
 ר' יחיאל סיכל הוסיף הגהות על ס' יפה מראה.
 קל"ז ע"א.
 ר' יילא עיי' ערך ר' הילא.
 ר' ינאי בדור הראשון וקצת זוטר מר' חייא. — היה במיתת רבינו הקדוש. —
 מגדולי תלמידיו ר' יוחנן. — הלכותיו. — היה מבית עלי. — מושבו
 בציפורין. — מידותיו. — בית מדרשו נמשך בעכברי ימים רבים אחרי
 מותו.
 ק"ג.
 ר' ינאי בי ר' ישמעאל בדור השלישי ואמר בשם בית ר' ינאי. ק"ג ע"ב.
 ר' ינאי זעירא נקרא כן להבדילו מן ר' ינאי הראשון. וג' חכמים נקונים
 בשם ר' ינאי.
 שם.
 יעקב איש כפר נבוריא בדור הרביעי וקטן מר' חני.
 ק"ד ע"ב.
 ר' יעקב בר אבוי אפשר שהוא בנו של אבוי דבבלי.
 שם.
 ר' יעקב בר אחא בדור הרביעי. ונראה שהיה עוד ר' יעקב בר אחא אחר
 בדור השלישי.
 שם.
 ר' יעקב בר אידי בדור השלישי. תלמידו של ר' יוחנן, ור' נחמן שלח
 לפניו שאלה מבבלי.
 ק"ה ע"א.
 יעקב בן אפרים חיבר סידור להירושלמי. קל"ב ע"ב. קל"ה ע"א.
 ר' יעקב בר זבדי בדור הרביעי. אמר לפני ר' אבהו ולפני ר' ירמיה וגם
 אמר בשם ר' יוסי ב'.
 ק"ה ע"ב.
 יפה מראה עיי' ר' שמואל יפה.
 ר' יצחק רובה בימי רבינו הקדוש ואמר כמעט בכל מקום בשמו.
 ק"ה. ק"ו.
 ר' יצחק בדור השני וכדור השלישי. עלה מבבל לא"י והיה מגדולי
 הדור.
 ק"ו ע"א.
 ר' יצחק עמושיא בדור השלישי. שאל לר' לקיש. (ועיי' בפנים. וקצת
 נראה דבהך דסוטה דראש הערך צ"ל ר' חייא בריה דר' יצחק עמושיא,
 דרחוק קצת שתלמידו של ר' זעירא שאל לריש לקיש. ודע דלא מצינו
 בירושלמי שר' זעירא דיבר עם ריש לקיש. אך עיי' בבלי מגילה כ"ח
 ע"ב וצ"ע).
 ק"ז ע"ב.
 ר' יצחק בר אלעזר בדור הרביעי. מושבו בקיסרין ונשתבח הרבה. ק"ז ע"א.

קנר

ר' יצחק בר נחמן בדור השלישי והיה עם ר' יעקב בר אידו. ק"ז ע"ב.
 ר' יצחק מקמארנא היבר פירוש פני זקן למס' שקלים. קל"ה ע"ב.
 ירושלים. בירושלים לא היה בית ועד לחכמים מימי חרבן הבית ואילך. —
 יהודים עלו לשם גם קודם מלך קאנסטנטינוס. ר ע"ב.
 ירושלמי (תלמוד). הירושלמי מחבר ב' תיבות לאחת. ח' ע"ב. —
 לשונות הירושלמי. ט' ע"א עד י"ג ע"א. — סיגנון הירושלמי.
 י"ג ע"א עד י"ז ע"א. — דרכים המיוחדים להירושלמי. י"ז ע"א
 עד י"ח ע"א. — דרך הכתיבה בירושלמי. י"ח ע"ב. — משבש
 המשנה בקל. י"ט ע"ב. — בירושלמי באות לפעמים ברייתות דתלמוד
 בבלי וכן תוספתות על שם אמורא. כ"ד ע"א. — הירושלמי אינו
 מפרש לפעמים משנה הצריכה ביאור. כ"ח ע"ב. — לפעמים מקשה
 על המשנה ומסתלק בלא תירוץ. כ"ט ע"א. — לא נכנס לדייק הרבה
 במשנה. שם. — לפעמים עומד על דיוק קל. כ"ט ע"ב. — לפעמים
 מתרץ המשנה בדוחק גדול יותר מן הבבלי. שם. — אינו מוציא
 המשנה ממשוטה. ל' ע"א. — אינו מתרץ המשנה בדרך היסודי
 מחסדא. שם. — מקים בקיצור המשנה על טכונה ולרוב באמרו כיני
 מתניתא. שם. — אינו מדייק חכמים היינו תנא קמא. ל' ע"ב. —
 אינו מדייק במנינא וכללי דמשנה. שם. — לא נחית לומר תנא
 ושייר. שם. — מניח לפעמים הכרייתא בקושיא. ל"א ע"א. —
 אינו מהדר לתת מעם כמאי פליגי ברייתות או תנאים אהרדי. שם. — דורש
 לפעמים המקרא בדרך רחוק. שם ע"ב. — דרך מדרש המקרא להירושלמי
 ולהבבלי. שם. — הלימוד ממדרש המקרא הוא להירושלמי לבד
 כעין אסמכתא. ל"ב ע"א. — אינו מעטיק לעבור על כל צדדי הקושיא
 כהבבלי. ל"ב ע"ב. — תירוצו של הירושלמי נהיר לפעמים יותר
 מהתירוץ של הבבלי. שם. — לפעמים מתרץ בתירוץ רחוק הרבה.
 ל"ג ע"א. — שקלא וטריא בירושלמי והבבלי לא נחית כלל לזה.
 שם ע"ב. — מדמה מילתא למילתא בדמיון הלש. ל"ד ע"ב. —
 הקושיות בירושלמי הן לרוב לבד כעין הערות. ל"ה ע"א. — דרך
 שקלא וטריא של הירושלמי קרוב לדרך האמוראים הראשונים בבבלי.
 שם ע"ב. — נתינת מעם להבדל דרך הלימוד בין הירושלמי ובין
 הבבלי. שם. — הירושלמי מרמז לבד על איזה משנה. ל"ו ע"א. —
 לפעמים מביא לבד הרישא וכונתו להקשות מן הסיפא. שם. —
 לפעמים מביא הסיפא והקושיא היא מן הרישא. ל"ו ע"ב. — מקצר
 הרבה גם בדברי האמוראים. שם. — לפעמים מפרש דברי הבבלי
 באותו ענין סתומים. ל"ז ע"א. — לפעמים מאריך הרבה ללא
 צורך. שם. — מהדר למצוא פלוני ופלוני אמרו דבר אחד והוא כעין
 סימן להקל על הזכרון. שם. — סימנים בירושלמי. שם וד' קמ"ב ע"א. —
 מקצר במקום אחד ומרחיב במקום אחר. ל"ז ע"ב. — סתיות
 הפוכות. שם. — הוספות מאותרות. ל"ח ע"א. — סתיות שלמות

בלי שם אומר. ל"ט ע"א. — סוגיות שלמות אשר אין מקומן בהך
עניינא. שם. — לפעמים חסר ציון הכבא של המשנה. מ' ע"א.
ר' ירמיה בדור השלישי ובדור הרביעי. רבו ר' זירא. תלמידיו ר' יונה ור'
חזקיה. — מאמריו רבו בירושלמי ומה שיש בינם ובין מאמריו בבבלי. —
בימיו בא אויב לטיבריא לשלול שלל. — ר' ירמיה היה גדול בא"י,
וגם בעוד היותו בבבל הלך שמו לא"י. — שלח אגרת לר' יודן
נשיאה ב'. ק"ח ע"ב.
ר' ישמעאל אבן דר' יודן. שלשה חכמים נתיחסו על שמו. — היה
שונה הלכות וחיבר הטבילתא. — חנא דבי ר' ישמעאל אינו אחד עם
חני ר' ישמעאל. — התנא דבי ר' ישמעאל קדם הרבה לר' ישמעאל
אבן דר' יודן. ק"ח. ק"ט.
ר' ישראל חיבר ספר תקלין חרות למס' שקלים גם מפרש מאמרי הירושלמי
בחיבורו פאת השלחן. קל"ה. קל"ו.

ב.

ר' כהן עיי' רב כהנא.
כהנא הוא בבבלי רב כהנא, תלמידו של רב. — עלה מבבל לא"י ולא
עמד שם ימים רבים וחזר לבבל ומשם עלה שנית לא"י. — היה
תשוב בעיני ר' יוחנן וריש לקיש.
ר' כהנא בדור הרביעי. היה כהן ונזכר לפעמים בשם ר' כהן. ק"י ע"א.
כללים להלכה. כ"ח ע"א. — כללים בחקירת סדר האמוראים דתלמוד
ירושלמי. נ"ג.
כרסנה שם מקום. קכ"ט ערך ר' שמעון בר כרסנת.
כתב יד דליידן. קמ"א ע"ב עד קמ"ג.

ג.

ר' לא, לייא עיי' ערך ר' הילא.
לוד. לוד לבד מזכרת בשם בתוך ערי דרום. — טבע של אנשי לוד. —
לא היה שם בית ועד לחכמים. ו'. ז'.
ר' לודה דורש נמטריון. ק"י ע"ב.
לוי בר סיסי מגדולי תלמידי רבי. — הדבר אשר קרה לו עם בני
סימוניא. — מקום מושבו לא נודע. — יד לבבל ושמואל נהג בו
כבוד. — מת בבבל ואכהו דשמואל עשה עליו הספד גדול. ק"י ע"ב.
ר' לוי בדור השני ובדור השלישי. בעל הגדה וחשוב בעיני חכמי דורו.
ק"א ע"א.
ר' (כצ"ל ולא רבי) לוי סוכיא ריש לקיש אמר בכל מקום בשמו. שם.
ר' ליעזר בדור הרביעי והורה עם ר' אבא מרי ור' מתניה. ק"א ע"ב.

קנה

ר' לעזר (אלעזר) בדור השלישי. — נולד בא"י ולמד אצל ר' יוחנן וירד לבבל וחזר לא"י. — הולך לרוב בשיטת ר' חייא ובשיטת ר' חנינא. — היה כבר מחודד בימי נערותו. — אחר חזרתו מבבל לא"י היה לר' יוחנן תלמיד חבר. — אחר מות ר' יוחנן וריש לקיש נקרא מרה דארעא דישראל. — לו הלכות גדולות וכללים. — דבריו בהגדה. ק"א עד ק"ג. ר' לעזר בי ר' יוסי בדור החמישי ואמר לפני אביו. ק"ג ע"ב. ר' לעזר בן (כצ"ל ולא בר) פרטא יש בזה שינוי גי' בין הירושלמי והבבלי. שם.

מ.

מאמר. מאמרים של אמוראים בבליים בירושלמי ולא נזכרו בבבלי. מ' ע"ב. — מאמרים של אמוראי דא"י בבבלי ובירושלמי נפקדו אף שכל אותו הענין בא בירושלמי. מ"א ע"א. — בבבלי בא מאמר בשם אמורא דא"י ובירושלמי נפקד שם האומר. שם. — הבבלי מבוא מאמר דאמורא דא"י כפי מה שהוא מתורגם בירושלמי ולהפך. מ"א ע"ב. — שינוי בירושלמי במאמר של אמורא בבלי מאשר הובא בתלמוד בבלי והדן נראה עם הירושלמי. שם. — לפעמים בא לבד מקצת מאמר של איזה אמורא דא"י ולא כלו והבבלי אסיק ליה מדידיה ולהפך. מ"ב ע"א. — סתירה בין הירושלמי והבבלי במאמר של אותו אמורא. מ"ב. מ"ג. — איך נחהו הסתירות והשינויים בין הירושלמי והבבלי. מ"ג ע"ב. מ"ד. — מאמרי חכמי א"י נתפשטו בבבל מעת בוא עולא ור' דימי ור' אבין לבבל. מ"ד ע"ב. — מאמרי חכמי בבל התפשטו בא"י מימי ר' זורא ור' ירמיה וקצת קודם לזה. מ"ה ע"א.

מחכו עלה במערבא ע"י ערך רב.

מידות. הברייתא די"ג מידות דר' ישמעאל נזכרה בירושלמי. — הירושלמי מביא איזה מידה בל' אחר. — בירושלמי נמצאו חולקין על איזה מידה דר' ישמעאל.

מכילתא הובאה בכמה מקומות בירושלמי ומחברה ר' ישמעאל אבוי דר' יודן. כ"ז ע"ב.

ר' מלוך בדור השלישי אמר תמיד בשם ר' יהושע בן לוי והיה דר' בערביא. ק"ד ע"א.

ר' מנא א' בדור השני ור' חייא בר אבא בעא לפניו. ק"ד ע"ב.

ר' מנא-ב' בדור החמישי, בנו של ר' יונה. — רבותיו ר' יונה ור' יוסי.

חברו ר' חנניה, והניח כתירו לר' מנא. — ר' מנא היה בקיסרין

והלך לפעמים לציפורין. — הלכותיו רבו מאוד. — סתם ר' מנא

לרוב ר' מנא ב'. ק"ד. קט"ו.

מסורה. המסורה מתיחסת בדיון לבעלי טבריא. ק"ט ע"א.

מערבאי בן נקראו חכמים אשר ירדו מא"י לבבל. קט"ז ע"ב.

מפרש הירושלמי נחלקים לשתי אנודות. קל"ד ע"א.
 ר' משה בן מיימון (רמב"ם) מפרש הירושלמי בכמה מקומות ועשה חיבור
 להירושלמי. קל"ד ע"ב.
 ר' משה בן נחמן (רמב"ן) מפרש הרבה מאמרי הירושלמי. שם.
 ר' משה מרגלית חיבר פירוש לכל הירושלמי ושם החיבור פני משה.
 קל"ה ע"ב.
 משנה. לכני א"י היו ג' נוסחאות המשנה. כ' ע"ב.

ג.

נוה שם מקום בצפון א"י. מושב הכמים. עיי' רבנן דנוה. ר' שילה דנוה.
 ר' נחום בי ר' סימאי נקרא איש קודש הקדשים וכבבלי ר' מנחם בר סימי.
 קט"ז ע"א. (ונראה שהיה בדור הישני כי אביו ר' סימא היה בדור
 הראשון. עיי' ערך ר' סימא. ועיי' בפתיחה לזה הפרק ג"ד כלל ז').
 ר' נחום מריביטש (כצ"ל) עשה חיבור להירושלמי וקרא אותו שלום
 ירושלים. קל"ה ע"ב.
 נחמד למראה עיי' ר' נסים אברהם אשכנזי. קל"ז ע"א.
 ר' נחמן בר יעקב הוא ר' נחמן דבבלי וכירושלמי נקרא תמיד ר' נחמן בר
 יעקב. קט"ז ע"ב.
 ר' נחמן בר רב יצחק דבבלי ספק אם נזכר בירושלמי. קט"ז. קי"ז.
 ר' נסא בדור הרביעי. אמר בשם ר' אלעזר וגם בשם עצמו. אביו מת בילדותו.
 קי"ז ע"א.
 ר' נסים תלמידו של רבינו חננאל עסק הרבה בירושלמי. קל"ב ע"ב.
 ר' נסים אברהם אשכנזי חיבר ס' נחמד למראה להירושלמי. קל"ז ע"א.
 נשיא. הנשיאים בזמן הירושלמי היו אזרעו של רבי והקיסרים נהנו בהם כבוד.
 ב' ע"ב. — הנשיא נקרא בכינוי כבוד רבי. צ"ג סוף ע"א.
 נתן בר הושעיה ביטי ר' יוחנן ונזכר בירושלמי וכבבלי. קי"ז ע"ב.
 ר' נתן בעל הערוך סביא כמה מאמרי הירושלמי. קל"ד ע"ב.

ד.

סדר. סדרי הירושלמי אשר בידינו היום. --- לס' סדרות חוץ ממס' נדה לא
 היתה מעולם נמרא ירושלמית. י"ח ע"ב. ט"ה ע"א.
 סדר ר' עמרם. קמ"ח ע"ב.
 סוגיות לפעמים הן אחת בירושלמי ובבלי, ולפעמים משונות בסגנון ובשמות
 האומרים, ולפעמים הבבלי מרחיב הענין, ולפעמים משונות בעיקר הענין
 ובשמות האומרים והסגנון. מ"ג.
 סופרים. דרך שגיאת הסופרים בירושלמי. קל"ו ע"ב עד קל"ח.

קנו

סידור. דעת הרי"ף בסידור הירושלמי. מ"ו ע"א. מ"ז ע"א. — דעת
 הר"ר יונתן. מ"ו ע"א ע"ב. — דעת ר"ץ חיות וראיותיו. מ"ו ע"א.
 — דעת רש"ל ר"פ. מ"ו ע"ב. — אופן סידור הבבלי. מ"ז. מ"ח
 ע"א. — סידור הירושלמי עלה לבד מטה שסידרו איזה חכמים קצת
 המסכתא לעצמם. מ"ח. — הירושלמי לא ניסדר מעולם כ"א לד'
 סדרים הראשונים ואך איזה דפים נמצאו לס' קדשים.

מ"ח ע"ב. קמ"ד ע"א.

ר' סימאי מגדולי הדור הראשון. קי"ז ע"ב.

ר' סימון בדור השלישי. רוב מאמריו בשם ר' יהושע בן לוי. — נקרא ג"כ
 ר' שמעון. -- ר' אבהו חברו וגדול ממנו. — מושבו בדרום. — תיקן
 תקנה גדולה. קי"ח.

סיפורים. מח בין סיפורים בבבלי לסיפורים בירושלמי. מ"ט ריש ע"ב.
 — סיפורים בבבלי אשר עיקרם בירושלמי. ג' ע"ב. — קצת סיפורים
 באו בכתב לבבלי (כצ"ל). נ"א ע"א.

סכנין שם מקום שם ישבו חכמים ראשונים ואחרונים. ה' ע"ב.
 ר' סעדיה גאון. הוא הראשון אשר פתח בלימוד הירושלמי בבבלי. —

הסיבה אשר הניעתהו ללימוד הירושלמי. קל"ב ע"ב.
 ספרא. עסק הספרא. — ספרא פחות מחכם. — הספרא בעלי המסורה.

קי"ח. קי"ט.
 ר' ספרא ירד בנערותו לבבלי וחזר אך לפעמים לא"י. — מאמריו לא נזכרו

בירושלמי. קי"ט.
 ספרד לשם הובא הירושלמי ע"י תלמידי רבינו נסים. קל"ב ע"ב.

סרונגא שם מקום (קרוב לים טבריא). ס"ז ע"א ערך ר' בא סרונגיה.

ע.

עולא בר ישמעאל הוא עולא בבבלי. ירד מא"י לבבלי ושב לפעמים
 לא"י. — נקרא עולא נחותא. — מת בבבלי. — לא נקרא בשום
 מקום הילא או לא. קי"ט. קי"ז.

עוקבא. שני חכמים נקובים בשם זה, האחד מר עוקבא והוא בבבלי והאחר
 ר' עוקבא והוא בר א"י. קי"ז ע"ב.

עין טב שם היו מקדשין החודש הרבה פעמים. ה' ע"ב.
 עכברי שם מקום ושם היה בית מדרשו של ר' ינאי.

ה' ע"ב וע"י ערך ר' ינאי א'.

פ.

פאת השלחן ע"י ר' ישראל.

פזי שם חכם, וגם שם משפחה חשובה. קכ"א ע"א.

ר' פינחס ברור הרביעי. תלמידו של רבא ועלה מבבל לא"י ושם למד אצל
 ר' יוסי חברו דר' יונה. — אמר הרבה מאמרים בשם עצמו ובשם
 אחרים. — ר' מנא שאל לפניו.
 פני זקן עיי' ר' יצחק מקמארנא.
 פני משה עיי' ר' משה מרגלית.
 ר' פס א' כנבלי ר' אפס, ברור הראשון ור' הושעיה אמר בשמו. קב"ב ע"א.

צ.

צדוקי. שם מקום בנליל. עיי' ערך ר' אלכסנדרא דצדוקי.
 ציסורין עיר רבת יושביה בצפון א"י. — בית הכנסת לבני כבל בציפורין. —
 מבע אנשי ציסורין. — קצת יושביה היו בקשר עם הדרום נגד
 הרומיים. ג' ד'.
 צנבראי. ס"ת של צנבראי נשרף בימי מלחמת ארסקינס אבל לא עיי'
 ארסקינס עצמו. צ"ח ע"ב.
 צרפת. לצרפת בא הירושלמי בימי רבותיו של רש"י. קל"ב ע"ב.

ק.

קיסרין על שפת הים הגדול. — מושב כמה חכמים. — לא היו קוברים
 שם מתים. ד' ע"ב. ה' ע"א.
 קיסרין קרוב למקור הירדן. — היהודים היושבים בה השתמשו בל' יוגית.
 ה' ע"א.
 קרא דכנלי הוא ספרא דירושלמי. — גם חכמים גדולים נקראו לפעמים
 בכנלי בשם קראי. ק"ט ע"א.
 קרבן העדה עיי' ר' דוד פרענקל.
 ר' קריספא בכנלי כרוספדא, אמר לרוב בשם ר' יוחנן. קב"ב ע"א.

ר.

רב. בבלאי, למד אצל רבי בא"י וירד לבבל וחזר לא"י ולא נשתהא שם
 ימים רבים. — שלח שאלות בכתב לא"י לרבי. — לא נזכר בירושלמי
 בשם אבא: קב"ב ע"ב.
 רבותינו שבגולה הם רב ושמואל לפי הבבלי ובירושלמי לא משמע כן.
 קב"ג ע"א.
 רבינו הקדוש כן נקרא מסדר המשנה גם בפי הירושלמי. — ונקרא רבי
 סתם בפי כל הדורות ובירושלמי נקרא ג"כ ר' יודה נשייא ור' יודן
 נשיאה. צ"ד ע"ב.
 רבנן דקיסרין כן נקרא ועד החכמים דקיסרין מסות ר' אבהו ואלך. —

קנו

אמרו בשם אחרים ולפעמים בשם עצמם, וגם קצת אחרים אמרו בשמם.
 קכ"ג ע"א.
 רבנן דתמן הם החכמים דבבל. ולפעמים איתא בירושלמי מאמר בשם רבנן
 דתמן ולא נמצא בבבלי.
 קכ"ג ע"ב.
 רובין הם בני ר' חייא, ומשמעותו גדולים.
 שם.
 ה' ע"ב.
 ר' רומנוס בדור הראשון. תלמידו של רבינו הקדוש, והוא שלחו לאנטונינוס.
 קכ"ג ע"א.
 ריש גלותא רוב תקפו נודע בא"י. — בירושלמי נמצאו סיפורים מריש גלותא
 ואינם בבבלי. — נקרא בירושלמי ג"כ נשיא. קכ"ד ע"א.

ש.

ר' שבתי בדור השלישי. אמר בשם חזקיה ור' יוסי ב' אמר בשמו. קכ"ה ע"א.
 שדה יהושע, עיי' ר' יהושע בנבנשתי.
 שליח ציון כן נקרא האיש אשר בידו שלחו בני בבל שאלות לא"י.
 מ' ע"ב.
 שלום ירושלים עיי' ר' נחום טריביטש.
 ר' שלמה יצחקי (רשיי) לא הרבה להביא הירושלמי. קל"ב ע"ב. — פירוש
 רשיי למס' תמורה ומה שנוצר שם ל' ירושלמי.
 מ"ה ע"ב.
 ר' שלמה סיריליו הניח אחריו בכ"י פירושים לאיזה מסכתות הירושלמי.
 קל"ה ע"א.
 שלמן הקראי הביא הירושלמי לבבל בימי ר' סעדיה גאון. קל"ב ע"ב.
 ר' שמי בדור הרביעי ובדור החמישי. תלמידו של ר' יוסי ב' וחברו של ר'
 מנא ב'. שם.
 שמואל חברו דרב נזר בירושלמי בהרבה מקומות וגם במקום שלא נזר
 בבבלי. — בירושלמי נקרא ג"כ שוקר. — ענותנותו. קכ"ד ע"ב.
 ר' שמואל א' הלך עם ר' אימי אצל זנביה מלכותא. — נקרא ג"כ שמואל
 הזקן. שם.
 ר' שמואל ב' בדור הרביעי. תלמידו של ר' אבהו ואמר הרבה פעמים בשם
 ר' זעירא. קכ"ה ע"א.
 שמואל בר בא בדור השלישי. הקשה קו' גדולה לפני ר' זעירא. — לא
 היה מוסמך. קכ"ה ע"ב.
 ר' שמואל בריה דר' יוסי בי ר' בון בדור השישי. מאמרו בענין חזקה
 שם.
 ר' שמואל בר רב יצחק מגדולי האמוראים של דור השלישי. — ר' זעירא
 קיבל עליו אבילות. — שבחיו. קכ"ז ע"א.
 ר' שמואל בר רב נחמן בדור השלישי. הלך עם ר' יודה נשיאה א' אל

דיקליטיאנוס. - אמר בהרבה מקומות בשם ר' יונתן רבו וגם בשם ר' יהושע בן לוי. קכ"ז ע"א.

ר' שמואל בר סיסרטאי אמר בשם ר' אבהו. מעשה המורה על עוצם יראת שמים שלו. שם ע"ב.

ר' שמואל יפה חיבר ס' יפה מראה להגדות דהירושלמי. קל"ז ע"א.

ישמות האמוראים דירושלמי ברכות ובשאר מדרשים. נ"ג ע"ב. — מקורם לרוב בכתבי הקודש, ולפעמים נעתקו משמות תוארים או משמות המקרה. — ונמצאו גם שמות יונים ורומיים וגם שמות מל' סורסי. קל"א ע"ב.

שמעון בר בא, בכבלי ר' שמן בר אבא עלה מנבל לא"י ולמד שם אצל ר' חנינה ואצל ר' יוחנן. — היה נכבד בעיני רבותיו ומפורסם לירא חטא. — עיקר תורתו היה מר' יוחנן. — לא נתמנה משום שהיה בח"ל. קכ"ז. קכ"ח. קמ"ה ע"א.

ר' שמעון בן חלפותא מן האמוראים הראשונים של הדור הראשון. קכ"ח ע"ב.

ר' שמעון בר יוסי בר לקוניה מן האמוראים הראשונים וקצת נראה שהיה מן התנאים. שם.

ר' שמעון בן יקים ובכבלי ר' שמעון בן אליקים מגדולי תלמידי ר' יוחנן הראשונים, ור' יוסי בר חנינה הרבה בשבחו. קכ"ט ע"א.

ר' שמעון בר כרסנא ממקום ששמו כרסנא. ונזכר באיזה מקומות. קכ"ט ע"ב.

ר' שמעון בן לקיש תלמיד חבר של ר' יוחנן ור' יוחנן כיבדו מאוד. — היה מחודד הרבה וגם בעל הגדה. — מסר נפשו להציל ר' איסי. — לסיפורי הכבלי שר' שמעון בן לקיש יצא לליסמות קודם שבא אצל ר' יוחנן לא נמצא רמז בירושלמי. קכ"ט. ק"ל.

ר' שמשון משנץ (ר"ש) מפרש הרבה מאמרי הירושלמי בפרושו לס' זרעים. קל"ד ע"א.

שנית אליהו עיי' ר' אליה ווילנא.

שערי ירושלמי עיי' ר' דוכרוש אשכנזי.

ת.

תוספתא. התוספתא מסכמת לפעמים עם הירושלמי ולפעמים עם הבבלי ולפעמים לא עם הירושלמי ולא עם הבבלי. כ"ב ע"א. — תוספתא דר' חייא. תוספתא דר' אושעיא. תוספתא דבני בבלי. תוספתא דבר דליה. כ"ה. קמ"ג ע"ב.

תוספות. קונטרסי הירושלמי של בעלי התוספות היו חסרים. — בעלי

קנח

התוספות ידעו לפעמים מאמרי הירושלמי אך לשמע און. קל"ג. —
 מפרשים הירושלמי בכמה מקומות. קל"ד ע"ב.
 ר' תחליסא בדור הרביעי ובבבלי נקרא ר' תחליסא בר מערבא. ק"ל ע"א.
 תפילות. נוסח התפילות בירושלמי ובבבלי. נ' ע"א.
 חסן בא לרוב כמובן על בכל ולפעמים גם על ארצות אחרות. י"ב. י"ג.
 ר' תנחום בי ר' חייא בדור השלישי ובדור הרביעי. — תלמידו של ר'
 סימן. העלה ר' כהנא לעיבוד התודש. ק"ל ע"ב.
 ר' תנחום בר פפא באלכסנדריאה ובדור הרביעי. — שלח שאלות לר' יוסי.
 קל"א ע"א.
 ר' תנחומא בדור החמישי. רוב מאמריו בהגדה וממעם זה נקרא התנחומא
 על שמו. קל"א ע"ב.
 תקלין תרתין ע"י ר' ישראל.

תיקונים.

י"ב ע"א שורה ב' מסוף העמוד אל אתר צ"ל על אתר. —
 ט"ז ע"א שורה ח' כשמקדים מאמר הש"ס צ"ל כשמקדים הש"ס
 מאמר. — י"ט ע"ב שורה ו' מסוף העמוד האדם צ"ל אדם. —
 כ"א ע"א ש"ז מסוף העמוד לאה יתה צ"ל לא היתה. — כ"ט ע"ב
 שט"ז של עבודה צ"ל של קרבן. — כ"ד ע"א שי"ג מטנות צ"ל
 מטונות. — שם ע"ב שי"ד ממקום אחד צ"ל ממקום אחר. — כ"ח
 ע"ב שי"ט הגיון שכלו צ"ל הגיון שכל. — ל"ב ע"א ש"ז ידוע צ"ל
 ידועה. — ל"ד ע"א ש"כ הקשים צ"ל היקשים וכן צ"ל תמיד היקש. —
 ל"ח ע"א שכ"ד תלמוד צ"ל תלמיד. — ל"ט ע"א ש"א בהוספה צ"ל
 בהוספה. — מ' ע"ב שי"ד אחנו צ"ל מחנו. — מ"א ע"א שט"ז אם
 אין צ"ל אם און. — שם ע"ב ש"ו מסוף העמוד במאמריו צ"ל
 במאמרו. — נ"ד ע"ב ש"ו מסוף העמוד צ"ל ר' אמי, ר' אסי, ר' אלעזר
 ר' חייא בר אבא, ר' אבהו. — ס"א ערך אביי ש"ה והלשון המאמר
 צ"ל ולשון המאמר. — ס"ב ע"א ש"ח אהבא צ"ל אהבה. — שם
 ע"ב שי"ט חנינא וא"כ צ"ל חנינא וא"כ. — ס"ד ע"ב שט"ו אחר
 „רבוחינו שבבבל אמרו חזרה שבועה“ יש להוסיף „למיני רבותינו שבא“
 אמרו חזרה שבועה.“ — ע"ג ערך ר' הונא ש"א הוא רבי הונא צ"ל הוא
 רב הונא. — ע"ח ע"א ש"ב מסוף העמוד דובי צ"ל דברי. — ע"ח
 ע"ב ש"ב ערך ר' בא צ"ל ר' אבא. — ע"ט ע"ב ש"ט מסוף העמוד
 במקומות הבאנו צ"ל במקומות שהבאנו. — ע"ט ע"ב ש"ד בדור
 השני צריך להוסיף ובדור השלישי. — פ"ד ע"א שי"א מסוף העמוד
 לא אסף צ"ל לא ידע. — פ"ט ע"ב ש"ז להכניס צ"ל להכנס. — צ' ע"א
 שי"ד מסוף העמוד נדרים פ"ז צ"ל פ"ה. — ק"א ע"א ש"ה בקביאת
 צ"ל בקביעת וכן שם ש"ח. — ק"ב ערך ר' יוסי בן יוסי ש"ד הוא
 אתו צ"ל אתי. — שם ערך ר' יוסי בירי נהוראי ש"ב נהורא צ"ל
 נהוראי. — קי"ג ע"א שט"ו המוסר רובם צ"ל המוסר ורובם. — קי"ט
 ע"א ש"ג ותעבדון צ"ל תעבדון. — קל"א ע"א ש"א והוא היה צ"ל
 אשר היה. — קל"ב ע"ב שי"א רבינו סעדיה צ"ל ר' סעדיה נאון. —
 קל"ו ע"א שט"ו והוא מכלל צ"ל והוא כולל. — קמ"ד ע"א ש"ו
 מסוף העמוד וראית צ"ל וראיות. — שם שי"א מסוף העמוד
 שכתבו צ"ל שכתבנו.